

İMAR MECLİSİ RAPORLARININ KAYNAK NİTELİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: TEKFURDAĞI ÖRNEĞİ

AYLA EFE*

Giriş

İmar meclisleri, 1845 yılında kurulan “geçici teftiş” kurullarıdır. Meclislerde, askeriye, ilmiye ve mülkiye sınıflarına mensup üç kişi ve bir kâtip görevlendirilmiştir. Meclislerin görev yerleri, Anadolu ve Rumeli’de tespit edilen 10 ayrı bölgedir. Bu sınırlar içinde sabit bir çalışma merkezleri yoktur. Meclis üyeleri her sancak ve her kazaya bizzat giderek, incelemelerini yürütmüşlerdir. Meclislerin sınırları, birbirine yakın iki eyalet ve/veya birkaç sancağın birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Denetim görevleri yaklaşık bir yıl devam etmiştir. Bu süre zarfında sancak ve kazaların yerel yöneticileri ve ileri gelenleri ile görüşerek, halkın taleplerini dikkate alarak denetim raporları hazırlamışlardır¹.

Bu çalışmanın konusu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mesail-i Mühimme İradeleri (BOA. İMSM) 5/ 89 numaralı belgeye ek olarak verilen ve “defter” şeklinde düzenlenen Tekfurdağı İmar Meclisi Raporu’dur². Raporda, Tekfur-

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. aefe@anadolu.edu.tr

¹ İmar meclisleriyle ilgili ilk yayın Musa Çadırcı’nın *Anadolu Kentlerinin Sosyal Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.199-201’deki çalışmasıdır. Meclislerin oluşum gerekçesini ve teşkilatını günışığına çıkaran bu öncü çalışmayı, Mehmet Seyitdanlıoğlu’nun “Tanzimat Döneminde İmar Meclisleri” *OTAM*, S.3, Ankara,1992 s. 323-333’deki çalışması takip etmiştir. Bu çalışmaların dışında Metin Ünver’in 2009’da yayınlanan çalışmasında, meclislerinin kuruluş ve üyelerinin belirlenme sürecini Tanzimat politikaları dâhilinde kapsamlı bir değerlendirme ile ele alınmıştır. Bkz. Metin Ünver, “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci” *Eskiçağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Feridun Emecen (Ed.), Kitapevi Yay. İstanbul, 2009, s. 138-142. İmar meclis raporları temelinde ilk çalışma ise tarafımdan yapılmıştır. Ancak bu çalışma büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemi (BOA. AMKT) tasnifi içinde yer alan ve genellikle “evrak” şeklinde düzenlenen imar meclisi raporları kullanılarak hazırlanmıştır. Bkz. Ayla Efe “Niş İmar Meclisi Raporlarına Göre: Niş Bölgesi” *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2005, s. 261-268.

² Defterdeki veriler, nefis-i Tekfurdağı’ndan başlamak üzere 10 kazanın imar meclisi araştırma sonuçları ayrı ayrı verilmiştir. Ancak defterin kayıtlı bir ismi yoktur. Raporun, “Tekfurdağı İmar Meclisi Raporu” ismiyle tanımlanması bize aittir. Fakat raporda Gelibolu kazasıyla ilgili herhangi bir inceleme sonucunun olmaması da ilginçtir. Çünkü defterle birlikte toplam 22 belgenin

dağı (Tekirdağ) ile birlikte İnöz (Enez), İpsala, İncecik, Malkara, Keşan, Evreşe, Meğri, Ferecik ve Şarköy kazalarının inceleme sonuçları vardır³. Tamamı 22 sayfadan (son 4 sayfası boştur) oluşan rapor, Meclis-i Vâla'da görüşülüp karara bağlanmıştır⁴.

Çalışmanın amacı; imar meclislerinin hazırladıkları raporların, ekonomik ve sosyal tarih araştırmaları için taşıdığı değeri gösterebilmektir. Bunun iki açıdan önemli olduğu düşünülmektedir: Bir, meclis raporlarının nüfus, üretim, ticari yapı, sağlık, eğitim gibi ekonomik sosyal hayatın temel alanlarıyla ilgili “*döküm/evanter*” niteliğinde verileri taşıdığını göstermek. İki, Tanzimat bürokratlarının bölgesel sorunlarının tespiti ve çözümüne yönelik getirdiği tedbirlerin meclis raporları kanalıyla okunabileceğini ortaya koymaktır. Böylece Tanzimat’la değişen “*kalkanma*” anlayışının ipuçlarının anlaşılacağı düşünülmektedir.

Çalışma üç ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde, rapora kayıtlı kaza nüfus verilerinin niteliği Osmanlı nüfusuyla ilgili kaynaklarla kıyaslaması yapılarak verilmiştir. İkinci bölümde, kazaların üretim yapısıyla ilgili verileri sınıflandırılmıştır. Özellikle verilerin çeşitliliği ve kapsamı dolayısıyla bu başlık, tarımsal üretim, mesleki örgütlenme ve imalat sektörü ile ticari yapının ele alındığı üç alt başlık halinde incelenmiştir. Son bölümde meclis raporlarındaki imar kavramı ele alınarak meclis üyelerinin altyapı hizmetleri ve kredi verilmesi konusunda saptadığı maliyet hesaplamaları değerlendirilmiştir. Amacımız doğrultusunda raporun sosyo-ekonomik açıdan kaynak değerini gösterilebilmek için, Tekfurda-

yer aldığı 10 Ocak 1846 tarihli BOA. İMSM 5/89 numaralı irade, Gelibolu'da Tensikat-ı mülkiye programının pilot uygulamasıyla ilgilidir.

³ Rapor, Edirne İmar Meclisi tarafından hazırlanmıştır. Lakin Meclis-i Vâla kararı gereğince oluşturulan geçici 10 imar meclisi arasında Edirne İmar Meclisi adıyla kurulan bir meclis yoktur. Bkz. Çadırcı, s. 201. Ancak BOA. Sadaret Müteferrik 2/68 ve BOA. AMKT 58/7 numaralı tasniflerde olduğu gibi arşiv tasniflerinde doğrudan Edirne İmar Meclisi ile ilgili yazışma kayıtları vardır. Kanaatimizce, bu durumu 10'dan fazla meclis kuruldu şeklinde yorumlamak doğru olmaz. Çok geniş görev alanı olan meclislerin, raporlarını ilgili sancağın ismiyle göndermelerinin bir sonucu olarak görmek gerekir. Zira meclislerin maliyeti göz önüne alındığında, yetkililerin 10'dan fazla meclisin kurulmasına izin verdiği olasılığı zayıf bir ihtimaldir. Nitekim Silistre-Çirmen İmar Meclisinin sadece Eylül 1845 maaşı 29.000 kuruştur. Ve bu meblağ Tekfurdağı mal sandığından ödenmiştir. Bkz. BOA. Cevdet Nafia' 749. Öte yandan meclis isimi konusunda yaşanan karışıklıkların diğer sözü edilen 10 meclis için de geçerli olduğunu söylemek gerekir. Ayrıntılar için bkz. Efe, a.g.m., s. 2, dipnot no. 5; Ünver, a.g.m., s. 140, dipnot no. 63; Bölge haritası için bkz. EK 1.

⁴ BOA. İMSM 83/2376 numaralı 23 Z 1261/ 23 Aralık 1845 tarihli irade raporun, Meclis-i Vâla'da görüşüldüğünü doğrular. Zira bu belge de; “*Edirne Eyaleti Meclis-i İmar Memurları tarafından tahkikat ve tanzim kılınan mazbata Meclis-i Vâla'ya geldi. Burada maddeler ayrı ayrı müzakere olundu. Vuku bulan müzakere bentlerin balalarına şerh ile işaret olundu. Bazı hususa muktadir olan maddelerde icabetine bakılmak üzere mensup olduğu mahallere havalesine mübaşeret olunduğu*” bilgisine yer verilmiştir.

ğı ve diğer kazlara ait tüm veriler için ayrı ayrı tablolar düzenlenmiştir. Yanı sıra bu verilerin gerçek mahiyetinin anlaşılması adına 1845 koşulları içindeki Osmanlının ekonomik ve sosyal yapısı dikkate alınarak bir değerlendirmeye gidilmiştir. Yine, hane reisinin mal varlığının ve ödediği vergilerin kayda geçirildiği 1845 tarihli temettuat defterleriyle, imar meclisi raporları arasındaki ilişki (birbirini tamamlama ve denetim işlevleri) çalışmanın genelinde önemle durulan bir husus olmuştur⁵.

I- Rapora Yansıyan Nüfus Bilgileri

Osmanlı nüfusuna ilişkin en güvenilir bilgi kaynağı modern nüfus sayım sonuçlarıdır. Bu anlamda ülkemizde yapılan ilk sayım da 1830 tarihlidir⁶. Yalnız bu sayım yalnızca Müslüman ve Gayrimüslim erkek nüfusu içerir. Yöntem

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi Defterlerinden olan temettuat defterleri mahalle ve köy ölçeğinde hane reisleri temel alınarak düzenlenmiştir. Ancak 1840 ve 1845 tarihli olmak üzere iki farklı sayım yapılmıştır ve bu iki sayım da gerek muhteva gerekse tertip tarzı bakımında birbirinden farklıdır. O sebeple imar meclisi raporları ile temettuat defterleri arasındaki birbirini tamamlama ve denetim işlevi kontrol edilirken, temettuat sayımının 1845 sayımına ait olduğuna dikkat etmek gerekir. Yine imar meclisi raporlarının kaza ve bağlı köylerin inceleme sonuçlarını ihtiva ettiği göz önüne alınarak, ilgili yıldaki kaza idari biriminin tüm mahalle ve bağlı köylerinin temettuat defterleri bir araya getirilmelidir. Aksi takdirde yapacağımız değerlendirme eksik kalacaktır. Nitekim bu iki koşulu göz önüne alarak elimizdeki Tekfurdağı İmar Meclisi Raporunun ihtiva ettiği kazaların temettuat defterleriyle ilgili bir araştırma yaptığımızda, BOA. ML. VRD. TMT. d 6234 (Şarköy), ML. VRD. TMT. d 5990 (İnöz), ML. VRD. TMT. d 5945 (Evreşe), ML. VRD. TMT. d 6230 (Evreşe köyler) gibi örnekelebileceğimiz bölge temettuat defterlerine ulaşırız. Ancak bu defterler incelendiğinde görüleceği gibi 1840 tarihli sayıma aittir. O nedenle çalışmada ileri sürdüğümüz “tamamlama ve denetim” işlevi mecburen teorik üzerinden, ya da farklı coğrafyalara ait 1845 temettuat defterlerinden yapılan örneklem üzerinden verilmiştir. Temettuat defterlerinin kaynak niteliği ve iki sayım arasındaki farklılıklar konusunda bkz. Mübahat S.Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri” *Bellelen*, 59/225, 1995 s. 395-416; Said Öztürk, “Türkiye’de Temettuat Çalışmaları” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 1/2, İstanbul, 2003, s. 287-304.

⁶ Bu sayım, şimdiki kadar 1831 sayımı olarak isimlendirilmiştir. Bunun sebebi, Enver Ziya Karal’ın bu sayım defterinin içeriğini, sayım sonuçlarının takviye dilmış ve düzeltilmiş bir özeti ile birlikte yayınlamış olmasından kaynaklanmıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943. Ancak Kemal Karpat, sayımın 1828/29- 31 yıllarını kapsadığını, Enver Ziya Karal tarafından yayınlanan sonuçların ise sayım memurları tarafından 1831 yılında ortaya konulan ayrı ayrı yüzlerce defterin “1247 Senesinde Memaliki Mahrusa-i Şahanede Mevcut Nüfus Defteri” adıyla yayınlanan özet defteri olduğuna işaret eder. Bkz. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003, s. 56-57. Nitekim bu sayımın 1829 yılında başkent İstanbul’da başladığını Sedat Bingöl, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Anadolu Üni. Yayını, Eskişehir, 2004’te yayınlanan çalışması ile de ortaya koymuştur. Yine sayımın Ankara’ya ait sonuçları, M. Çadircı-L. Armağan-S. Bingöl-B. Koç, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara, 2000 isimli eserde yayınlanmıştır.

açısından da tartışmalıdır. Bunu, 1844 tarihli askeri amaçlarla yapılan ikinci bir sayım izlemiştir. Ne var ki, bu sayımla ilgili bilgilerimiz de oldukça sınırlıdır⁷.

Osmanlı nüfus hesaplamalarında başvurulan bir diğer kaynaktaki “Tahrir ve Temettuat Sayım Defterleri” gibi vergi kayıtlarıdır. Genellikle her hanede 5 kişinin yaşadığından hareketle yapılan bu hesaplamalarda gerçek değil, tahmini rakamlara ulaşılır⁸. Dolayısıyla hala 19. yüzyılın ilk yarısındaki nüfus mevcudunun tespiti, gerçek rakamları içermeyen bu hesaplamalara dayalı olarak yapılmaya devam etmektedir.

Buna karşın Tablo 1’de görüldüğü gibi; imar meclis raporu Osmanlı nüfusunun taşradaki (kazaların ve bağlı köylerinin) mevcudu ve bu nüfusun işgücü tasnifi açısından son derece önemli veriler içerir. Özellikle de kazaların ve bağlı köylerinin tahmini olmayan toplam nüfus mevcudları ve nüfusun mesleklere göre dağılımına yer verilmiştir ki, bu; sanayi devrimini yaşayan Avrupa karşısında, Osmanlı nüfusunun taşradaki işgücünü göstermesi açısından anlamlıdır. Yine elimizdeki rakamlar bugüne dek temettuat defterlerinden elde edilen tahmini nüfus verilerinin (tabii ki temettuatların yılı ve kazaların bağlı olduğu tüm köyleri kapsayıp kapsamadığına dikkat ederek) kontrolüne olanak vermesi açısından da oldukça değerlidir. Ayrıca Tablo 2’de olduğu gibi, meclis raporlarında her kaza genelinde nüfus mevcudunun yeterli olup olmadığı (arazi/nüfus oranının) sorgulamasının arazinin ziraata uygunluğu, işgücü, çift hayvanı ve tohumluk ihtiyacı gibi koşulların gözetilerek yapılmış olması, raporların kaynak değerinin sadece nüfus açısından değil, tarımsal üretimin niteliği açısından da kıymetli olduğu anlamına gelir. Nitekim bu sayede de, 1845 temettuatlarında

⁷ Bugüne dek 1844 sayımı hakkındaki bilgilerimiz genellikle, Ubcini, *Osmanlı Modernleşme Sancısı*, İstanbul, 1998, s. 34-38’de verilen rakamlara bağlı kalmıştır. Ancak Osmanlı nüfusuyla ilgili en kapsamlı çalışmayı yapanlardan Kemal Karpat, Ubcini’nin verdiği rakamların derleniş şeklini eleştirmiştir. Bkz. Karpat, s. 62.

⁸ Tahrir defterlerinde hane olarak verilen erkek nüfusun ortalama kaç kişiden oluştuğuna dair farklı görüşler vardır. Bu konuda bkz. Özer Ergenç, *XIV. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2006, s. 106, dipnot no. 541. Temettuat defterlerine dayalı olarak yapılan hesaplamalarda ise son dönemlerde, her hanede, 3 ile 5 arasında değişen kişi sayısı esas alınarak, ortalama bir değer verme eğilimi güçlenmiştir. Sebebi de, 19. yüzyılda Müslüman hanelerin 5’ten daha az, Gayrimüslim hanelerin doğurganlık oranının ise daha yüksek olduğuna dair sonuçlar elde edilmesidir. Nitekim elimizdeki MLVRD TMT. d 6234 (Şarköy) kayıtlı defterlere, temettuat sayım kayıtları sonrasında, “hane, nüfus, emlak kıymeti, hayvan kıymeti, bapıusula mahkeme tekelifat, masarifat yekunu, temettuat yekunu ve vergi-yi mahsusat yekunu” gibi isimler altında “özet” bilgiler düşülmüştür. İpucu niteliğindeki bu özet bilgilerde, hem köydeki nüfusun ve hem de hane sayısının açık ve net olarak kaydedilmiş olması, son derece önemlidir. Çünkü bu bilgiler Şarköy için toplam hane sayısının 5 ile çarpılması ile ulaşılacak tahmini nüfus hesaplamalarının yüksek olacağına işaret etmektedir. Keza elimizdeki defterin hemen hemen tüm köylerinde nüfus/hane oranı 2 olarak hesaplanmaktadır.

mezru' ve gayri mezru' tarla şeklinde gösterilen ve genellikle yarı yarıya yakın bir arazi büyüklüğünü ifade eden verilerin, gerekçesinin temelleri anlaşılabilir⁹. Öte yandan tablolarda verdiğimiz nüfus rakamlarının, yayınlanmayan 1844 sayımının¹⁰ Tekfurdağı özelinde en yakın sonuçları olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Yalnız, meclis raporlarının nüfusla ilgili verilerinde, din ve/veya etnik duruma göre bir gruplandırmaya yer verilmemiş olması hasebiyle kazaların Müslüman/Gayrimüslim oranlarının tespiti mümkün olamamıştır.

Tablo 1: 1845 İmar Meclisi Raporunda Kazaların Toplam Nüfusu ve Mesleklerin Nüfusa Oranı

Kaza	1845 nüfus	Çiftçi	%	Esnaf	%	Tüccar	%	Diğer	%
Tekirdağ	12256	2029	16,5	4547	37,1	83	0,67	5500	44,8
İnöz	3276	424	3,78	1403	42,8	55	1,67	1694	51,7
İnecik	900	430	47,7	15	01,6	---	---	450	50,0
Malkara	4684	2512	53,6	910	19,4	---	---	1262	26,9
İpsala	2175	1175	54,0	296	13,6	---	---	704	32,3
Meğri	1335	352	26,3	26	01,9	25	1,87	932	69,8
Şarköy	11556	673	5,82	679	05,8	192	1,66	10012	86,6
Keşan	5272	1531	29,0	722	13,6	---	---	3019	57,2
Ferecik	7218	3581	49,6	328	04,3	---	---	3900	54,0
Evreşe	1900	660	34,7	250	13,1	---	---	990	52,1
Toplam	50572	13067	25,8	9176	18,1	355		28463	56,2

⁹ 1845 tarihli temettuat defterleri kullanılarak yapılan çalışmalarda hane reisinin sahip olduğu ekili ve nadas/boş tarlaların oranını genellikle yarı yarıya ya da yarıya yakın olduğu kayıttır. Bilecik örneği için bkz. Sait Öztürk, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik*, İstanbul, 1996, s. 124-128, Rumeli de Kozluca kazasının ekili ve nadas arazi oranı için bkz. Halime Doğru, *XII-XIX. Yüzyıllarda Rumeli'de Sağ Kölen Siyasal Sosyal Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir, 2000, s. 202. Bu tür örnekleri artırmak mümkündür.

¹⁰ 1844 sayımı yayınlanmamıştır. İlhan Tekeli- Selim İlkin bunun nedenini, sayımın Osmanlı ordusunda kur'a usulünün uygulanmaya başlaması üzerine yapılmış olması hasebiyle, bilgilerin gizli kalması gerektiği yönündeki sava bağları. Bkz. İlhan Tekeli- Selim İlkin, "28 Aralık 1860 Tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlâke Dair Talimname'nin Osmanlı Modernite Projesi Açısından Okunması Üzerine" *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 32.

Tablo 2: Arazi/Nüfus Oranı ve Tarımsal Üretimin Niteliği¹¹

Tekfurdağı	Araziye göre nüfus yeterlidir. Tümünde ekim yapılabilir.
İnöz	Kaza ve köylerinin arazisine göre kâfi nüfusu vardır. Tümü ziraata elverişlidir.
İnecik	Kaza ve köylerinin arazisine göre nüfusu yeterlidir. Fakat çiftçilerin bazılarının öküz alamadıkları ve tohumlukları olmadığından arazinin tümünde tarım yapılamıyor.
Malkara	Arazisine göre nüfus yeterlidir. Edevat-ı çift tohumluk yeterli olduğundan arazilerinde kâmilen ziraat yapılıyor. Krediye ihtiyaçları yok.
İpsala	Kaza ve köylerin arazisine göre ahali kâfidir. Fakat erbab-ı ziraatın birazının edevat-ı çift ve tohumları yeterli olmadığından arazinin tümünde ziraat yapılmıyor. Bunun için krediye ihtiyaçları var.
Meğri	Nüfusuna göre arazisi kâfi olup, yalnız dağlık ve taşlık olması nedeniyle meraları azdır. Bu nedenle çiftçinin edevat-ı ve tohumlukları yeterlidir.
Şarköy	Arazisine göre nüfus kâfidir. Fakat çiftçilerin birazının öküz ve tohumluğu yeterli olmadığından ziraat yapılmıyor. Bu nedenle krediye ihtiyaçları var.
Keşan	Kazanın arazisine göre nüfus yeterlidir. Fakat erbab-ı ziraatın birazının edevat-ı çifti yeterli olmadığından arazinin tümünde ziraat yapılmıyor
Ferecik	Arazisine göre kaza ve köylerinde nüfus yeterlidir

Meclis raporundaki kaza nüfuslarının 19. yüzyılın ilk yarısındaki değişimini anlayabilmek için, kazaların Enver Ziya Karal tarafından yayınlanan sonuçlarıyla¹² bir kıyaslaması yapılarak Tablo 3 düzenlenmiştir.

¹¹ Evreşe kazasının arazi/nüfus bilgileri verilmemiştir.

¹² 1831 nüfus sayımı adıyla Enver Ziya Karal tarafından yayınlanan nüfus verileri, kazaların sayımının farklı memurlar tarafından yapılmasının bir sonucu olarak yeknesak bir düzen içinde verilmemiştir. Mesela Eski Darphane Kisedarı İbrahim Bey tarafından yapılan Evreşe, Keşan ve İnöz kazalarına ait sayım sonuçları; Müslüman olanlar “12 yaşından 40 yaşına kadar matlûbu âliye muvafık olan, 1 yaşından 12 yaşına kadar, 40 yaşından ziyade müsün ve ihtiyar olan, topçu, gaip ve alil olan, İslam ve Kıptiyan 1 yaşından 40 yaşına kadar, 40 yaşından ziyade müsün ve ihtiyar olan” ve aynı kazalardaki reaya mevcudu; “sabi, edna, evsat, âlâ” şeklinde ayrı ayrı tasnif edilerek verilmiştir. Bkz. Karal, s. 33-35; Fakat İpsala kazasının sayımını yapan Hacıgândan Ahmet Cemil Efendi; “matlûbu âliye muvafık olup sürhile mim vaz’olunan esami, matlûbu âliye muvafık olmayan ile sübyan, esnafı selase itibarı ile cizye gûzar reayanın miktar ve henüz cizyeye müstahak olmayan sübyan” şeklinde yalnızca dört tasnif halinde sayım sonuçlarını derlediği görülür. Bkz. Karal, s. 35-36.

Tablo 3: Kazaların Nüfusunda Değişim

Kaza	1831 Sayımı	1845 Kayıtları	Artış Miktarı	%	Azalış Miktarı	%
Tekfurdağı	10778	12256	1478	13,7		
İnöz	2663	3276	613	23,0		
İnecik	1497	900			-597	39,8
Malkara	5392	4684	708	13,1		
İpsala	2467	2175			-292	11,8
Meğri	1525	1335	190	12,4		
Şarköy	8714	11556	2842	32,6		
Keşan	5379	5272			-107	01,9
Ferecik	5878	7218	1340	22,7		
Evreşe	1661	1900	239	14,3		
Toplam	45954	50572	4618	10,0	-996	2,1

Bu tablodan anlaşıldığına göre; 1845 yılında kazaların toplam nüfusunda % 10'luk bir artışa karşılık % 2,1'lik azalış olmuştur. Meclis raporunda bu değişimin sebebi açıklanmamıştır. Ancak meclis üyeleri nüfus artışının temini için, tedbir mahiyetinde iki yöntemin uygulanması üzerinde ısrarla durmuşlardır. Bunların ilki, nüfus yoğunluğuna paralel olarak şenlendirme yönteminin uygulanmasıdır¹³. Edirne İmar Meclisi Üyeleri de Tekfurdağı'na 4 km mesafede bulunan Yeniköy isimli reaya köyünün arazisinin dağlık/taşlık olması, hanelerde 2-3 den fazla erkek nüfusun yaşaması ve de bu konuyla ilgili reyaların da talepleri dikkate alınarak, köyün 1 km yakınındaki Muharremli Mukataasında, sınırları tespit edilen (84 dönüm) arazi üzerinde yeni hanelerin inşa edilmesi çalışmalarını yürütmüştür. Bölge mülki idaresi ve meclisleriyle yürütülen bu ortak çalışma sonucu saptanan mahallenin yeri, Meclis-i Vâla tarafından da

¹³ Şenlendirme klasik dönemde bir yerin imar edilmesinin ön koşuludur. Bu sebeple 1845 yılında imar meclislerine doğrudan bölge meclisleriyle görüşerek nüfus/arazi oranının yeterli olmadığı durumunda şenlendirme yapılması yetkisinin tanınmış olması, devletin beklenti ve niyetinin tespiti noktasında dikkate değerdir. Zira şenlendirimin devletın vergi gelirini ve askeri gücünü artırmakta araçsal bir işleve sahip olduğuna işaret edilmektedir. Bkz. İlhan Tekeli Selim İlkin, "Mustafa Celâleddin Bey'in Bir Eyaletin İslah ve İmarı Hakkında Mükâleme Adlı Risalesi ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İmar Kavramının Gelişimi Üzerine Düşünceler" *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul 2010, s.3-4.

uygun görülmüştür¹⁴. Akabinde de hemen yeni mahallenin vergi ödeme koşullarıyla ilgili tespitler yapılmıştır¹⁵.

İkincisi, “âdet-i mekrûha” olarak gösterilen göreneklerin nüfus artışına engel olduğuna dikkat çekilerek, sınırlandırılmasıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar bilhassa düğün ve evlilik törenlerinde kız ve erkek tarafından yapılan harcamaların 6 grupta sınıflandırılması ve bölgenin muhtar ve yaşlılarının da bu harcamalarda bir nevi oto kontrol ve denetim mekanizmaları haline getirilmesidir. Tablo 4’te bu harcamalarla ilgili sınıflama verilmiştir.

Tablo 4: Evlilikle İlgili Harcamalar¹⁶

	Ağırlık Kuruş	Bedel-i mu’accel Kuruş	Bedel-i müeccel Kuruş
1	5000	3000	500
2	3000	750	250
3	2000	500	100
4	1000	250	50
5	600	150	-
6	300	100	-

Meclis rapordaki nüfusla ilgili verileri alt alta koyduğumuzda ise; nüfusun vergi ve asker kaynağı olduğu kadar iktisadi ve sosyal kalkınma ile doğrudan bağlantılı bir hadise olarak görülmeye başlandığını anlarız. Zira Tablo 2’de verdiğimiz kazaların arazisine göre nüfusunun yeterli olup olmadığı sorgulaması bu anlayışın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yalnız Tablo 2’de her ne kadar kazaların arazisine göre nüfusunun yeterli olduğu anlaşılrsa da, bunun işgücünün tarımsal üretimde de yeterli olduğu anlamına gelmediğini vurgulamamız gerekir. Fakat yine de raporun devam eden sayfalarından, nüfusu yoğun olan kazaların genelde hem tarımsal açıdan yeterli hem de imalat ve ticaret açısından gelişkin bölgeler olduğu anlaşılır. Dolayısıyla, birbirini tamamlayan bu bilgiler, bölgede işgücünün de yeterli olduğu izlenimini vermektedir.

¹⁴ Yeni mahallenin planı ve haritası için bkz. EK 2 ve EK 3.

¹⁵ Yeni mahallenin mukataa-i zemin vergisi şimdilik Yeniköy ile birlikte verilmesi kararlaştırılırken, öşür vergisi mahalle sakinlerinin ziraata ve hırsate başlamasından sonra kararlaştırılması kabul edilir.

¹⁶ Ağırlık başlık parası demektir. Raporda bedel-i mu’accel olarak verilen aslında mehr-i mu’accel yani nikâh sözleşmesinde peşin verilen mihirdir. Bedel-i müeccel ise; mehr-i müeccel yani nikâh sözleşmesinden daha sonra verilmesi gereken nikâh bedelidir. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 411.

II- Rapora Yansıyan Üretim ve Ticaret İlişkisi

Osmanlı ekonomik faaliyetlerinin temeli; ülke içinde mal ve hizmet arzını mümkün olduğunca bol ve ucuz olmasını sağlamaktır. Kazalarda üretim ve tüketimin birbiriyile dengelenmesi esastır. Bir diğer deyişle üretim, bütünüyle iç pazar içindir. Yalnızca bölgenin ihtiyacını aşan bir malın, bölge dışına gönderilmesine izin verilirdi. Fakat 19.yüzyılda hızla büyüyen Osmanlı-Avrupa ticareti, üretim/tüketim arasındaki bu dengeyi değiştirmiştir¹⁷. Bilhassa 1820'lerden sonra, bir yandan dış pazarlara yönelik tarımsal meta üretimi yaygınlaşırken diğer yandan zanaatlara dayalı tarım dışı üretim faaliyetlerinde bir gerileme başlamıştır¹⁸.

Rapora konu olan Tekfurdağı bölgesi ise, Trakya bölgesinde yetiştirilen hububatın ve mamul maddelerin İstanbul'a sevk edildiği bir merkezdir. Özellikle Trakya'nın buğdayı, Samakov'un demiri, Filibe'nin pirinç ve abaları, Tekfurdağı/Rodosçuk'un mum ve yağları Filibe-Edirne-Tekfurdağı karayolu vasıtasıyla Tekfurdağı'nda toplanıp, iskeleden İstanbul'a nakledilmiştir¹⁹. Dolayısıyla 19. yüzyıl öncesinde bölge hem üretim hem de dağıtım bölgesi olma sıfatını taşımıştır²⁰.

Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyıldaki değişimi göz önüne alındığında, 1845 tarihli Edirne İmar Meclisi Raporunun; Tekfurdağı ve hinterlandındaki bölgenin üretim ve ticari faaliyetleri hakkında “*durum tespiti yapmaya*” olanak veren bazı veriler içerdiği görülür. Üstelik rapordaki bu veriler “*zamanlama*” olarak Osmanlı imalat sektörünü bitirdiği iddialarına neden olan 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasının 7 yıl sonrasına denk gelmesi nedeniyle de anlamlıdır.

1- Tarımsal Üretim

Osmanlı devletinin gelir kaynaklarının büyük bir bölümü toprağa dayalıdır. Tarımsal üretim hem en önemli gıda mahsulü hem de imparatorluğun baş-

¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Mehmet Genç, “19.Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler” *Divân, İlmî Araştırmalar*, 1/6, 1999, s. 1-8.

¹⁸ Şevket Pamuk, “Zanaatların Direnişi ve Gerileyişi: Pamuklu Tekstil Örneği, 1820-1913” *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1984, s. 124.

¹⁹ Suraiya Faroqhi, “İstanbul'un İlaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı 16-17. Yüzyıllar” *ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayısı 1979-80*, Selim İlkin (Derleyen), Ankara 1981, s. 139-155. Tekirdağ iskelesinin İstanbul için önemi konusunda ayrıca bkz. Salih Aynural, *İstanbul Değişimleri ve Fırınları, Zahirî Ticareti (1740-1840)*, İstanbul, 2002, s. 28.

²⁰ İlber Ortaylı, “16.Yüzyılda Rodosçuk (Via Aegnetia'nın Marmara Uzantısı)” *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Ankara, 2000, s. 85-88.

ta gelen ihrac ürünüdür. Ancak imparatorluğun nakliye sisteminin yetersizliği, çabuk bozulan mahsullerin pazarlarını sınırlandırmıştır. Bu sebeple gıda mahsullerinin çoğu kısa mesafelere nakledilmiştir. Yani, tarımsal üretimin gerek iç gerek dış tüketiciye ulaşması sürecinde bölgenin yerinin, nakliye vasıtalarının, mahsulün cinsinin ve hasat zamanının etkisi belirleyici olmuştur.²¹ Bundan dolayıdır ki, imar meclislerinin tarımsal üretimin kapasitesini ortaya çıkarma, gelişmesini engelleyen sorunları saptama ve üretimi artırma çarelerinin tespitine yönelik görevlerinin arkasında da bu gerçekliğin etkili olduğu söylenebilir.²²

Elimizdeki raporun tarımsal üretimle ilgili verileri, iki tablo da gösterilmiştir. Bunların ilki Tablo 5'tir. Bu tabloda, Tekfurdağı ve diğer kazalarda yetiştirilen ürünler (A) ve bu ürünler içinde hangilerinin daha revaçlı olduğu (B) satırında verilmiştir.

Tablo 5: Kazalarda Yetiştirilen Ürünler

Tekfurdağı	A	Buğday, Arpa, Keten, Yulaf, Kabluca, Kuşyemi, Burçak, Soğan, Bakla, Mercimek, Nohut, Sarımsak, Anason, Karpuz, Kavun, Duhan
	B	Buğday, Arpa, Keten, Soğan
İnöz	A	Buğday, Arpa, Çavdar, Susam, Bakla, Mısır, Penbe
	B	Buğday, Arpa, Penbe
İnecik	A	Buğday, Arpa, Yulaf, Kabluca, Keten
	B	Buğday, Arpa, Yulaf, Keten
Malkara	A	Buğday, Arpa, Susam, Keten, Bakla
	B	Buğday, Arpa, Susam, Keten
İpsala	A	Buğday, Arpa, Çavdar, Kabluca, Yulaf, Burçak, Susam, Serik, Bostan, Penbe
	B	Buğday, Arpa, Yulaf, Penbe

²¹ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914" *Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Halil İnalcık-Donald Quataert (Ed.) C.2, Eren Yay. İstanbul, 2004, s. 966-67.

²² İmar meclislerine verilen talimatname için bkz. BOA. İMSM 45 ve 58 ile BOA. AMKT 28/98. Diğer yandan aynı süreç içinde, İngiliz Dış İşleri Bakanının Mustafa Reşit Paşaya Osmanlı kalkınmasının tarıma dayalı üretimle olabileceği yönünde telkinleri olduğu da bilinmektedir. Ayrıntılar için bkz. Necdet Kurdakul, *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara, 1997, s. 46-50.

Meğri	A	Buğday, Arpa, Yulaf, Kabluca, Burçak
	B	Buğday, Arpa, Zeytin, Palamut
Şarköy	A	Buğday, Arpa, Yulaf, Üzüm, Kabluca, Çavdar, Keten, Susam, Burçak, Anason, Penbe
	B	Buğday, Arpa, Penbe, Üzüm, Keremet(?)
Keşan	A	Buğday, Arpa, Çavdar, Yulaf, Susam, Serik
	B	Buğday, Arpa, Susam
Ferecik	A	Susam, Buğday, Arpa, Çavdar, Penbe, Kabluca, Yulaf
	B	Susam, Buğday, Arpa
Evreşe	A	Buğday Arpa Yulaf, Susam, Anason, Bakla, Nohut ve bazı köylerde Penbe
	B	Buğday, Arpa, Susam, Penbe

Tabloya yansıyan bu veriler; bölgede tahıl üretimin önemini koruduğunu gösteriyor. Zira bugün olduğu gibi 1845'te de, susam, keten, baklagil gibi ürünlerin yaygın bir üretimi olduğu anlaşılıyor²³. Bu da, bölgedeki işgücünün yeterli olduğu yönündeki bulgunun doğruluğunun bir kanıtıdır. Çünkü bu ürünlerin yetiştirilmesi emek-yoğun bir üretim şeklini gerektirir. Diğer bir deyişle tarımsal üretim konusunda ortaya çıkan bu kompozisyon, bölgenin işgücü, taşıma ve pazar olanaklarıyla doğrudan bağlantılıdır²⁴. Fakat elimizdeki veriler, yetiştirilen mahsullerin miktar, kıymet vb. rakamsal değerleriyle ilgili bilgileri içermemektedir. O sebeple meclis raporlarındaki verilerden kantitatif sonuçlar çıkarmak mümkün olamadı. Ama üretimin ölçülmesi ve üretim/tüketim dengesi hakkında 1845 tarihli temettuat defterleri kullanılarak bazı çıkarımlara ulaşılabilmektedir. Mesela temettuat kayıtlarında yer alan oşür vergisinden hareketle mahalle veya köy ölçeğinde üretim miktarı hesaplanabilir²⁵. Yine bir kişinin yıllık buğday ihtiyacı-

²³ Hububatın yanı sıra sebze, bakliyat, kabluca (kuşyemi), keten, susam gibi dünden bugüne bölgede yetiştirilen ürünler hakkında bkz. Faroqhi, s. 150; Şemseddin Sami, *Kâmus'ul- a'lâm*, C. 3, İstanbul 1305, s. 1662; "Tekirdağ" *Yurt Ansiklopedisi*, C. 9, s. 6984 ve 6998-99.

²⁴ Tefvik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay. İstanbul, 1998, s. 79-80.

²⁵ Bölgeyle ilgili elimizdeki 1840 tarihli temettuat defterlerinde aşar vergisiyle ilgili bir veri yoktur. 1840 defterlerindeki aşar vergisinin niteliği hakkında bkz. Kütükoğlu, s. 406. Bu sebeple benzer bir hesaplama yapamadık. Ama bu tür hesaplama örnekleri için bkz: Ayla Efe, "1260-61/1844-45 Temettuat Sayımı Işığında Çukurhisar Köyünün Sosyal Ekonomik Görüntüsü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, 2006, s. 32; Mesud Küçükcalay-Ayla Efe "Osmanlı Ziraî Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme 1844-45 Alpu Köyü Örneği", *OTAM*, 20, Ankara, 2009, s. 254.

nın yaklaşık 8 kile olmasından yola çıkarak aynı birimde yaşayan kişilerin ne kadar buğday gereksinimi olduğu saptanabilir²⁶. Aradaki fark, üretimin yeterli olup olmadığı sorusunun cevabı olacaktır. Dolayısıyla meclis raporlarındaki rakamsal verilerin yetersizliği, temettuat defterlerinin verileri kullanılarak bazı çıkarımlar için yararlanılabilir. Bunun yanı sıra raporda, tüm kazaların hasat mevsiminin Haziran, satış zamanının Eylül başı olduğu bilgisine yer verilmiştir. Bu bilginde vergi ödemelerin Tanzimat'la birlikte "hasat" zamanı dikkate alınarak yapılması yönündeki tutumdan kaynaklanan bir ihtiyacın gereği olarak rapora yansıtıldığı söylemek mümkündür²⁷.

Tarımsal üretimle ilgili düzenlenen ikinci tablomuz, bölgede pamuk (penbe), ipek (harir) ve zeytin gibi sanayi ürünlerinin yetiştirilme koşullarıyla ilgili araştırma verilerinin gösterildiği Tablo 6'dır.

Tablo 6: Kazaların Pamuk, Zeytin, İpek Üretimi²⁸

Tekfurdağı	Zeytin nefsi kazada yetiştirilemiyor. Tevabi köylerin bazısında oldukça pamuk yetiştiriliyor. Halk 3-5 sene içinde 4-5 kıta alacehri fidanı ve ipek böceği yetiştirmeye hevesli. Eğer birkaç sene öşür bu ürünlerden alınmaz ise üretim artırılabilir. Bazı isteklerde Kızanlıkta yetiştirildiği gibi 100-200 dönüm gülfidanı yetiştirmek istiyor. Fidan celbi ve ekimi için 50 bin kuruş krediye ihtiyaçları vardır.
İnöz	İpek ve zeytin ağaçları yetiştirilmesi mümkün değil. Fakat biraz pamuk yetiştirilmekte ve artırılmasına gayret edilmektedir.
İnecik	Kazanın arazisi taşlık olması nedeniyle pamuk, ipek ve zeytin ağaçları gibi mahsullerin yetiştirilmesine uygun değildir.
Malkara	Pamuk, zeytin ağacı yetiştirilmesi şiddetli kış nedeniyle mümkün değil. Fakat dut fidanı dikimi yapılıyor.

²⁶ Ekmeğe dayalı bir beslenme rejiminde yeterli kalori alabilmek için tüketilmesi gerekli buğday miktarı 208 kg (un miktarı 177 kg) olarak hesaplanmıştır. Nitekim yapılan hesaplamalara göre, bir kişinin ortalama günlük kalori ihtiyacı vücut büyüklüğü, çalışma süresi ve iklim koşullarına bağlı olarak 1625 ile 2011 kalori arasında değişmektedir. Temel beslenmesini tahıldan sağlayan bir toplumda bir insan bu kadar kaloriyi yılda 190-235 kg arası buğdaydan sağlayabildiği saptanmıştır. Osmanlı devletinde göçmenlere yolculuk esnasında verilen yarım kıyye ekmekten yola çıkılarak bir kişinin yılda 196,5 kg buğday tüketebileceği hesaplanmıştır. Bu da, bir İstanbul kilesinin ortalama 26 kg olduğu düşünülürse yaklaşık 8 kile buğdaya karşılık gelir. Bkz. Güran, *Tarım*, s. 93 ve dipnot no: 1 ve 2.

²⁷ Tevfik Güran, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861*, TTK Yayını, Ankara 1989, s. 9-13.

²⁸ Raporda Şarköy ve Evreşe kazalarında ipek, pamuk, zeytin ağaçları, alacehrinin (boya otu) yetiştirilip yetiştirilmediği konusunda bilgi verilmemiştir.

Meğri	İpek, pamuk yetiştirilmesi mümkün değil fakat palamut ve zeytin ağaçları vardır. Zeytin ağaçlarının artırılması için 10 bin kuruş krediye ihtiyaçları vardır.
Keşan	İpek, pamuk, zeytin ağaçları cehri fidanı yetiştirilmesi mümkün değil. Fakat kazanın ovasının aşağısı kurtarılsa pamuk ve dut fidanı yetiştirilmesi mümkün olabilir.
Ferecik	İpek, pamuk, zeytin bir miktar yetiştiriliyor. Artırılmasına arazi koşulları nedeniyle imkân yoktur.

Osmanlı dış ticareti ile ilgili araştırmalar, devletin pamuk ve ipek ihracının dış talebe bağlı olarak dalgalı bir seyir izlediğini fakat 19. yüzyıl süresince sürekli bir artış eğilimi içinde olduğunu göstermektedir²⁹. Tekfurdağı özelinde Tablo 6'da verdiğimiz veriler ise; bölgede pamuk üretiminin yaygın olmasına karşın, ipek ve zeytin yetiştiriciliğinin yeterince gelişmediğini ortaya koymaktadır. Gerekece olarak da toprakların elverişsiz oluşu veya kredi talepleri gibi koşulların öne sürüldüğü görülmektedir. Fakat raporda tarımsal üretimin ticari potansiyelini harekete geçirmek üzere, alacehri yetiştiriciliğine yer verilmesi de dikkat çekicidir. Çünkü doğal boya maddesi olarak kullanılan alacehri ve kökboyası Avrupa özellikle de İngiltere'nin en önemli ithal maddeleri arasındadır. Kimyasal boya maddelerinin kullanımı artuncaya kadar da oldukça yaygın bir üretimi söz konusu olmuştur³⁰. Dolayısıyla meclis üyelerinin bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek adına alacehri yetiştiriciliğini önermeleri akılcı bir yaklaşımdır. Aynı şekilde Kızanlık'tan gülfidanların getirilebileceğine işaret edilmesi de dikkate değer bir veridir³¹.

²⁹ Mesela D. Quataert, Osmanlı devletinin pamuk ihracı dalgalı bir seyir izlediğine dikkati çeker. Quataert göre; yüzyılın ilk yarısında Amerika'nın güneyi ve Mısır'da pamuk üretim alanları artırılınca, dünya pazarındaki yerini kaybetmiştir. Amerikan iç savaşı esnasında yeniden imparatorluğun pamuk üretimi artmıştır. Fakat yüzyılın devam eden yıllarında tekrar üretim düşmüştür. 1900'lerden sonra ise, dünya mensucat üretiminin pamuk üretiminin ihtiyacı karşılayamayacak kadar artınca imparatorluğun pek çok bölgesinde pamuk ihracatı yeniden artış göstermiştir. Osmanlı ihraç ürünleri içinde olan ipek ihracının ise, yüzyıl süresince önemimi hep koruduğuna işaret eder. Özellikle de Fransa ve İtalyan dokumacılarının yeknesak kalitede ipek talepleri ile ipek ihracının 1850-60 yıllarında yeniden yükselişe geçtiği üzerinde durur. Bkz. Quataert, *Osmanlı Tarihi*, s. 969.

³⁰ Alacehri, sandıken gibi boya maddelerinin üretimi ve satışı 1860'lara kadar sürmüştür. Fakat büyük arazilerde yetiştirilen alacehri, anafin vb. kimyasal boya maddelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte fiyatları birkaç yıl içinde yüzde seksenler varan bir oranda hızla düşmüştür. Bkz. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yay, İstanbul, 1999, s. 54-57.

³¹ Kızanlık'tan Anadolu'ya gelen göçmenler daha sonraki tarihlerde de Anadolu'da gülfidanı üretimini başlatacaklardır. Mesela göçmenler önce Bursa, Aydın, Kastamonu'da gülfidanı yetiştirmişlerdir. Daha sonra da bugün gül birliğin merkezi olan Isparta ve Burdur da gülyeğin ve gülsuyu

Raporda bölgenin hayvan varlığı, tarımsal üretimin devamlılığı açısından temel girdi temelinde ele alınmıştır. Kazaların çift hayvanlarının kıymetleri, satın alınabileceği kazalar, tohumluk ve işgücüyü birlikte değerlendirilmiştir. Yoksa temettuat defterlerinde olduğu gibi, hayvanların cinsi, hâsılları konusunda bir veriye yer verilmemiştir. Kazalar arası ticari ilişkiye de işaret eden bu veriler için Tablo 7 düzenlenmiştir.

Tablo 7: Kazaların Çift Hayvanı Varlığı³²

Tekfurdağı	Çift hayvanı olarak kullanılan öküz, manda, hergele vb. hayvanlar Balçık ve Bergos (Burgaz) panayırından alındığı, pulluk tabir olunan manda öküz çiftinin 500-600 kuruş, bayağı öküz çiftinin 700-800 kuruş olduğu
İnöz	Karasığır çifti 500-600 kuruş olup, İpsala Keşan ve Malkara'dan alındığı
Malkara	Ziraat edevati olan manda ve tohumluk ve arazileri yeterlidir. Ancak gerekli olursa pulluk manda öküzünün çiftine 750 kuruş, bayağı karasığır öküzünün 600 kuruşa satın alındığı
İpsala	Öküz, manda ve tohumluk yeterli değildir. Arazinin tümünde ekim yapılmıyor. Lüzum görüldüğünde Keşan'dan pulluk öküz 800 kuruşa satın alınıyor
Meğri	Ziraat edevati ve tohumluk yeterli fakat arazi taşlıktır
Keşan	Tohumluk, çift ve edevati olmadığından arazinin tümünde ziraat yapılmıyor. Nüfusu yeterlidir. Gerekli olursa derun-i kazadan icabına göre de Malkara ve İpsala kaza pazarlarından hayvan ve tohumluk tedarik edilebiliyor

Dolayısıyla tablolarda görülen bu veri dizinleri, rakamsal açıdan eksiklikler içerse de, bölgesel zirai üretimin niteliği ve ticari potansiyeli konusunda ayrıntılı birer dökümdür.

2- İmalat ve Mesleki Örgütlenme

Raporda “ehl-i zanaat, erbab-ı zanaat veya esnaf” isimleriyle ifade edilen meslek mensupları; mal ve hizmet üretimi ile ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği bir örgüt-

elde edilen bahçeleri Kızanlık göçmenleri kurmuştur. Bkz. Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarımı 1876-1908*, Türkiye İşbankası Yay, İstanbul, 2008, s. 256-257.

³² Raporda Evreşe ve Fireciğin tarımsal üretim için gerekli olan ziraat edevati, tohumluk ihtiyacı hakkında bilgi verilmemiştir.

lenme olarak tanımlanır. ³³ Lonca denilen bu mesleki örgütlenme, bir yerleşim yerinde belirli sayıda ve belirli bir grubu oluşturacak şekilde organize edilmiştir. Ancak meclis raporunda meslek gruplarının sayısal mevcudu veya üretim miktarları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Yalnızca, Tablo 8’de gösterdiğimiz gibi, kazalardaki mesleklerin isim ve sektör mensuplarının nüfus içindeki miktarları verilmeyle yetinilmiştir.

Tablo 8: Kazalar Nezdinde Esnaf Sayısı ve Grupları

Kaza	Esnaf Sayısı	Esnaf Grubu
Tekfurdağı	4547	Bakkal, Attar, Bezzaz, Değirmenci, Kahveci, Berber, Kunduracı, Terzi, Abacı, Ensereci, Çilingir, Taşçı, Duhancı, Peştamalı, Meyhaneci, Kuyumcu, Dülger, Arabacı, Saraç, Basmacı, Kalaycı, Nalbant, Boyacı, Kasap, Şekerci, Leblebici, Şişeci, Tenekeci, Demirci
İnöz	1403	Bakkal, Attar, Mellah, Çömlekçi, Kuyumcu, Fıçıcı, Düveci, Nalbant, Kayıkçı, Meyhaneci, Terzi, Hasırcı, Keremetçi, Duhancı, İçkici, Nakkaş, Ekmekçi, Bezzaz, Marangoz, Halatçı, Tüfenkçi, Demirci, Eskici, Doğramacı, Kalaycı, Keresteci, Kürkçü, Berber, Kahveci, Arabacı, Yemenici, Muylap, Değirmenci, Dülger, Mumcu, Makaracı,
İnecik	15	Bakkal, Attar, Kahveci, Berber, Nalbant, Dülger, Pazarcılık
Malkara	910	Bakkal, Attar, Kahveci, Berber, Nalbant, Dikici, Helvacı, Muylap, Debbağ, Pazarcılık
İpsala	296	Bakkal, Attar, Kahveci, Berber, Nalbant, Satıcı, Kalburcu, Çilingir, Debbağ, Pazarcılık
Meğri	26	Bakkal, Attar, Kahveci, Berber, Nalbant, Dülger, Duvarcı, Kalaycı, Terzi, Kasap, Pazarcılık
Şarköy	679	Bakkal, Attar, Simitçi, Duhancı, Çerçici, Dülger, Meyhaneci, Değirmenci, Marangoz, Kalaycı, Demirci, Duvarcı, Yemenici, Kahveci, Berber, Fıçıcı, Terzi, Gemici, Nalbant, Semerci, Boyacı, Çanakçı, Kasap, Mumcu, Pazarcılık
Keşan	722	Bakkal, Attar, Kahveci, Berber, Nalbant, Çilingir, Debbağ, Değirmenci, Deveci, Pazarcılık
Ferecik	328	Bakkal, Attar, Boyacı, Kahveci, Berber, Nalbant, Duhancı, Dülger, Arabacı, Kasap, Kalaycı, Değirmenci, Pazarcılık
Evreşe	250	Bakkal, Attar, Deveci, Dülger, Kuyumcu, Balıkçı, Değirmenci, Kiracı, Gemici, Boyacı, Terzi, Muylap, Arabacı, Sığırtaç, Nalbant, Keremeci, Meyhaneci, Berber, Kahveci, İplikçi

³³ Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devlet”, *Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul, 2009, s. 294-295.

Buna karşın, bölgede meslek gruplarının kazançları ve miktarları hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Kanaatimizce mesleki örgütlenme konusunda raporların esas önemi de bu satırlarda gizlidir. Çünkü bu veriler, halkın gereksinimlerini karşılamaya yeter miktarda mesleki örgütlenmenin olup olmadığı ve hangi meslek dalının kazancın iyi olduğu konusunda bir fikir edinmemizi olanaklı kılmaktadır. Nitekim Edirne İmar Meclisi Üyeleri Tekfurdağı ve diğer kazalarla ilgili şu bilgileri not etmişlerdir;

- Evreşe, Ferecik, Keşan, İpsala, Meğri, Malkara ve İncecik'te, çiftçilerin (erbab-ı ziraatın) geliri ile miktarı ziyadedir.
- Tekfurdağı'nda iskele tüccarının geliri ve çiftçilerin miktarı ziyadedir.
- Şarköy'de, çiftçilerin geliri ile esnafın miktarı ziyadedir.
- İnöz'de iskele tüccarının geliri ile esnafın miktarı ziyadedir.

Öte yandan Tablo 9'da somutlaştırarak gösterdiğimiz veriler, Osmanlı kırsalıyla ilgili çok önemli bir tespiti ortaya çıkarmaktadır. Tablo da %18,1 olarak görünen rakam; 19. yüzyılda Osmanlı tebaasının % 80'ninden fazlasının kırsal alanda yaşadığı bilgisi temel alındığında³⁴, % 80 içinde yer alan Tekfurdağı bölgesinin toplam nüfusunun yaklaşık % 20'sinin, imalat sektörünün temsilcisi olduğunu gösterir. Bir diğer deyişle bu bilgi, "19. yüzyılda loncaların gerilemesi öne çıkarılarak Osmanlı imalat sektörünün gerilediği yönündeki inanışın" pek de doğru olmadığı anlamına gelir³⁵. Üstelik bu rakama (%18,1'e) kendi ihtiyaçları için iş yapan ve tarımsal üretimin bir parçası olarak kaydedilen gizli üreticiler dâhil değildir. Zira Osmanlı toplumunda, kırsal alanda yaşayan ailelerin gerek kendi tüketimleri gerekse ticari amaçlarla hem tarım hem de imalatla uğraştıkları bilinen bir gerçektir³⁶.

Tablo 9: Toplam Nüfus İçinde Esnafın Oranı³⁷

Kaza	1845 nüfusu	Esnaf	%
Tekirdağ	12.256	4.547	37,1
İnöz	3.276	1.403	42,8

³⁴ Quataert, *İmalat*, s. 15.

³⁵ Suraiya Faroqhi'de yerel zanaatkar ve tüccarların Avrupa nüfuzuna karşı 19. yüzyılın sonlarına değin normal akışını koruduğuna dikkati çeker. Bilhassa da imparatorluğun daha dış bölgelerinde bu konunun doğrulanması için araştırılmasını önerir. Bkz. S. Faroqhi, "Esnaf Ağaları ve Osmanlı Zanaat Üretimi 16-17. Yüzyıllar" *Osmanlı Ülkesinde Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, YPK, İstanbul, 2003, s. 11.

³⁶ Quataert, *İmalat*, s. 14-15.

³⁷ Tablo 9' da ki değerler Tablo 1'deki verilerden derlenmiştir.

İnecik	900	15	01,6
Malkara	4.684	910	19,4
İpsala	2.175	296	13,6
Meğri	1.335	26	01,9
Şarköy	11.556	679	05,8
Keşan	5.272	722	13,6
Ferecik	7.218	328	04,3
Evreşe	1.900	250	13,1
Toplam	50.572	9.176	18,1

Meclis raporundaki veriler içinde dikkat çekici bir diğer husus da; Tablo 10'da “diğer” başlığı altında verdiğimiz ve “sınıf-ı muhtelite” olarak rapora kaydedilen grubun, hem toplamda hem de her kaza genelinde en büyük kısmı oluşturmaktadır.

Tablo 10: Kazalar Nezdinde Sınıf-ı muhtelite³⁸

Kaza	1845 nüfusu	Diğer	%
Tekfurdağı	12.256	5.500	44,8
İnöz	3.276	1.694	51,7
İnecik	900	450	50,0
Malkara	4.684	1.262	26,9
İpsala	2.175	704	32,3
Meğri	1.335	932	69,8
Şarköy	11.556	10.012	86,6
Keşan	5.272	3.019	57,2
Ferecik	7.218	3.900	54,0
Evreşe	1.900	990	52,1
Toplam	50.572	28.463	56,2

Raporda sınıf-ı muhtelite; çocuk, yaşlı, özürlü, iş göremez, işi olmayanlar, amele, hizmetkâr ve papazında dâhil olduğu geniş bir gruplamayı içerir³⁹.

³⁸ Tablo 10'da yer verilen değerler Tablo 1'deki verilerden derlenmiştir.

³⁹ Sınıf-ı muhtelitenin kazalar nezdinde bileşimi şöyledir: Tekfurdağı: sabıyan, sabî, çoban, rençber ve değirmen ameleleri, kiracı, hancı, aşçı, turşucu

İnöz: sabıyan, sabî, amelmande, çoban, bağçevan, çömlekçi çırağı, rençber ameleleri

İnecik: müsinn ve ihtiyar, sabî, rençber ameleleri, eimme, çoban, çoban

Malkara: müsinn ve ihtiyar, sabî, rençber ameleleri, eimme, çoban, bağcı

İpsala: sabıyan, müsinn ve ihtiyar, eimme, çoban, sığırtmaç, hizmetkâr, çapacı

Meğri: sabıyan, müsinn ve ihtiyar, çoban, eimme, amele, hizmetkâr

Oransal olarak % 56,2 gibi yüksek bir rakama denk gelir. Bu, toplam nüfusun yarısından fazlası demektir. Ama faal işgücünün yarısından fazlası anlamına gelmez. Çünkü gruba, görüldüğü gibi, bazı meslek sahibi kişiler de ilave dilmiştir. Neden böyle bir sınıflama yapıldığını sorguladığımızda, vergi muafiyeti olan kişilerin bu grup içinde toplandığı izlenimi uyanmaktadır. Ancak, yine de bu olasılığın doğrulanması için ilgili kazaların temettuat defterlerindeki verilerle karşılaştırılması gerekir⁴⁰.

Diğer yandan rapordaki imalat sektörüyle ilgili bu verileri, tarımsal üretim ve nüfusla ilgili verilerle yan yana getirdiğimizde, daha bütünsel bir resim çizmemizde olasıdır. Mesela bölgede toprak/nüfus yapısı, topraklarının tarıma elverişli olup olmaması ile esnaf sayısının fazla olduğu kazalar arasında bir ilişkinin olup olmadığı (örneğin toplam nüfusunun % 37,1'inin esnaf olduğu Tekfurdağı ve yine toplam nüfusunun % 42'sinin esnaf olduğu İnöz' ü) dikkate aldığımızda; bir, her iki kaza da icra edilen mesleklerin oldukça çeşitli ve fazla olduğu görülür. İki, her iki kaza da; arazisine göre nüfusu yeterlidir. Tümünde ekim yapılabilir bilgisine rastlanır. Bu sebeple sözü edilen kazalardaki nüfusun ortalama % 40'ının esnaf olması, tarımsal yapı ile alakalı gözükmemektedir. Diğer bir deyişle nüfusunun % 40'ı esnaf olsa bile, kazada tarımsal üretim için de gerekli işgücü vardır şeklinde bir fikir yürütmek olasıdır. Dolayısıyla imar meclisi raporlarının; nüfus, tarım, imalat vb. konularda döküm niteliğindeki ayrıntılı verileri, esasında birbirini bütünleyici nitelik taşır.

3- Ticari Yaşam ve Tüccar

Osmanlı ülkesinde, milyonlarca çiftçi ve zanaatkar ihtiyaçlarını ya kendileri üretiyor veya yetiştirdiklerini/ürettiklerini civarlarındaki bölgelere satarak hayatlarını idame ettiriyorlardı. Ancak imparatorluğun sınırları dâhilinde imal edilen veya yetiştirilen bu zirai mahsullerin bölgeler içindeki ve bölgeler arasındaki ticaretin değil değişimini ispat etmek, hacmini ve kıymetini hesaplamak dahi bir problemdir⁴¹. Hatta pazarlarla ilgili verilerin ele geçirilebildiği yerlerde

Şarköy: sabıyan, müsinn ve ihtiyar, eimme, papas, bağcı, çiftçi ameleleri, keremetçi amelesi, çoban, oduncu, basmacı

Keşan: sabıyan, müsinn ve ihtiyar, alil, eimme, çoban, rençber amelesi, hizmetkar

⁴⁰ Temettuat defterlerinde hane reislerinin meslekleri, vergi/vergi-yi mahsusa miktarını ve/veya hane reisinin muafiyeti varsa bu konuyla ilgili bilgiye ulaşmak mümkündür. Bkz. Kütükoğlu, s. 402-403 ve 404-405.

⁴¹ Ticaretin hacmi konusunda konsolosluk raporlarında sevk edilen veyahut satın alınan malların cinslerini bulmak olasıdır. Lakin bu rakamlara ithal edilip de imparatorluğun başka yerlerine sevk edilen malların dâhil edildiği de dikkate alınmalıdır. Bkz. Quataert, *Osmanlı Tarihi*, s. 24; Aynı-

bile, ne bu gelirin temsil ettiği miktar, ne de ticaretin kapsamı konusunda yeterli bir bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla hala Osmanlı kent ve kasabalarıyla binlerce köy ve daha küçük kasabaların iç ticaret hacmi bilinmemektedir⁴².

Bu bilinmezliğin üzerindeki sis perdesinin aralanmasına, meclis raporlarında yer verilen bazı verilerin yardım ettiği görülmektedir. Mesela aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi, meclis üyeleri, kaza ve bağlı köylerdeki tüccar sayısı, alım satım konu olan mallara ait verileri kaydetmişlerdir⁴³.

Tablo 11: Tüccarlar ve Ticari Faaliyetler

Kaza	Tüccar Sayısı	Ticari Faaliyetleri
Tekfurdağı	83	Tüccarların bir kısmı mahall-i saireden çuka, fes, duhan, tömbeki, kahve, pirinç, pamuk, kereste, çorap vb. ürünleri celp ve fûruht etmekte iken bazılarının kaza da yetiştirilen ürünlerin satışı ile uğraştığı, bunun yanında Eşkâl adlı köyün reayasının da kebe imaliyle uğraşıp ticaretini yaptıkları.
İnöz	55	Tüccarların bir kısmı mahall-i saireden çuka, fes, sabun, basma, şeker, kahve, duhan, boya, kereste, peynir, çorap vb. eşya ve emtiayı celp ve fûruht ettikleri, bazılarının mahsulü kaza ahz ve itası ile uğraştıkları. Özellikle de çömlek ve küp imali ve ticareti yaptıkları.

ca konsolosluk raporları hakkında bir değerlendirme için bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti" *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayını 1981-82, 10-11, İstanbul 1983, s. 151-166.

⁴² Bruce McGowan, bunu iki nedene bağlar. Birincisi; yabancı tüccarların (yerli tüccarlara göre dezavantajlı olduğu) iç bölgelere çok seyrek gitmelerine, ikincisi; Osmanlı hükümetlerinin ticaretle ilgisinin sadece ticaretin mali sonuçlarıyla sınırlı olmasına dayandırır. Diğer yandan, Osmanlı ülkesindeki iç gümrük noktalarının sayısı ve ticaretten kestikleri verginin aynı dönemde Avrupa'da (örneğin Almanya'da) görülenden çok az olduğu değerlendirmesinde bulunur. McGowan'a göre; "Osmanlı'nın dünya ile ticareti hakkındaki en somut gerçek, belki de hala imparatorluk içindeki ticaretin gölgesi altında yapıldığıdır". Bkz. Bruce McGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812" *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İncelik, Donald Quataert (Ed.), C. 2, Eren Yay, İstanbul, 2004, s. 853, 847.

⁴³ Görüldüğü üzere, raporda sahilde ve aynı zamanda iskele olan Tekfurdağı, İnöz, Meğri ve Şarköy'de sayısal açıdan az da olsa tüccarların varlığı kaydedilmiştir. Bu dört kaza merkezinin deniz kenarında olması haricinde (Meğri dışında) geniş bir meslek grubuna sahip olduğu görülür. Dahası Meğri de dâhil tüccar grubuna sahip olan kazaların aynı zamanda alım satım ve özellikle de pazarcılık zanaatıyla ilgilenen gruplarının varlığı da rapordan anlaşılmalıdır. Ancak raporda tüccar olarak kaydedilenler ile pazarcılıkla uğraşan meslek mensupları arasında ne gibi bir fark olduğu neden pazarcılıkla uğraşanların tüccar değil de esnaf olarak kaydedildiğine dair bir bilgi yoktur.

Şarköy	192	Tüccarların bir kısmı mahall-i saireden çuka, fes, tömbeki, şeker, çorap vb. eşyanın ticaretiyle uğraştıkları.
Meğri	25	Mahall-i saireden tömbeki, duhan, kahve, şeker, çorap vb. eşyanın ticareti ve kazada yetiştirilen ürünlerin alım satımının yapıldığı.

Ne var ki raporda karanlıkta kalan bazı noktalar da yok değildir. Örneğin, “mahall-i saireden” ifadesinin çevre kaza ve şehirleri mi yoksa dış ticaretin yapıldığı yerleri mi işaret ettiği anlaşılamamaktadır. Oysa o gün için belki meclis üyelerinin gereksiz görüp kaydetmedikleri bu bilgi, iç/dış ticari ilişkinin ortaya çıkarılmasında ipucu teşkil edebilirdi. Fakat yine de “*Tüccarların bir kısmı mahall-i saireden çuka, fes, sabun, basma, şeker, kahve, duhan, boya, kereste, peynir, çorap vb. eşya ve emtiayı celp ve fihruht ettikleri*” şeklindeki bulguyu, Osmanlı devletinin Avrupa’yla eklemleme süreciyle ilgili bilgilerle yan yana getirdiğimizde biraz daha açıklayıcı sonuçlara ulaşabiliriz. Mesela 1740’lardan sonra Osmanlı pazarına, şeker, boya maddeleri ve Yemen kahvesinden daha ucuz Antil kahvesi gibi ürünlerin girmeye başladığı bilgisi, kahve, boya ve cam gibi malların sömürge malları olduğunu düşündürmektedir⁴⁴.

Diğer yandan aba, pirinç gibi ürünlerin de büyük bir olasılıkla yakın bölgelerden getirildiği düşünülebilir. Çünkü Edirne yöresinin 19. yüzyıl boyunca, aba ve şayak imalatında özellikle hem uzak pazarlara satış için yüksek kalitede bir üretim düzeyini tutturduğu ve hem de Osmanlı ordusu için önemli miktarlarda kumaş ürettiği bilgisi saptanmıştır⁴⁵. Yine Filibe başta olmak üzere diğer bir kaç Balkan vilayetinin aba üretiminde uzmanlaşmış olmaları⁴⁶ ve de Tekfurdağı ile

⁴⁴ Osmanlı kıyılarının uluslararası emtia pazarına açılması konusunda özellikle McGowan; ithal edilen bu sömürge mallarına her dönem Osmanlı zevkine hitap etmiş bir Avrupa mamulleri listesini eklemenin mümkün olduğunu şeklinde bir vurgu yapar. Bir eyaletten diğerine sadece öncelikler itibarıyla farklılık görülebileceği mamul listesinin en başında, yünlü kumaşlar (özellikle Languedoc ve Lyons dokumaları) madeni eşya, cam eşya, porselen, barut veya en iyi kalite kâğıt, iksirler ve lüks ya da nadir hediyelik eşyalar özellikle saatlerin geldiğine işaret eder. Bkz. McGowan, s. 849; Şevket Pamuk ise, şeker, çay ve kahve gibi imparatorlukta üretilmeyen malların ithal edilmesinin doğal karşılanması gerektiğini bildirir. Ama diğer yandan da Osmanlı ithalatının 19 yüzyılın başlarında tüketimle karşılaştırıldığında hacminin hala çok sınırlı kaldığına işaret eder. Bkz. Şevket Pamuk, “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi 1820-1914” *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler II*, İstanbul, 2008, s. 17, 21.

⁴⁵ Edirne ve Filibe’nin aba ve şayak üretiminde uzmanlaşmasının yanı sıra Filibe’nin önemli bir çeltik/pirinç yetiştirme merkezi olduğunu da biliyoruz. Özellikle de 16-17. yüzyıllardan Filibe’de yetiştirilen pirinçin hem İstanbul hem de Trakya’ya taşındığını hatta bu nedenle Mısır pirincine Trakya’da talep olmadığı tespit edilmiştir. Bkz. Faroqhi, “Rodocuk”, s. 142

⁴⁶ Balkanlarda başlıca aba üretim merkezi, Filibe, İslimiye, Gabrova, Kotel ve Samakov’dur. Öyle ki buralarda yapılan üretimin mahalli pazar tüketimi ile sınırlı kalmadığı Suriye’ye kadar

sözü edilen bu bölgeler arasındaki yol bağlantısının varlığı, abanın bu bölgelerden getirilmiş olması olasılığını artırmaktadır⁴⁷. Dolayısıyla raporda mahall-i saireden ifadesiyle anlatılmak istenenin, hem yakın ve civar Balkan vilayetleri hem de Yenidünya'yla artan ticari ilişkiye karşılık geldiğini düşünmek pek yanlış olmayacaktır. Ayrıca rapora Tekfurdağı Eşkâl köyünde "kebe" imalinin yapılp satılması ve İnöz'de çömlek, küp imalinin ve ticaretinin yapıyor olmasının kaydedilmiş olması bölgede yerel imalatın varlığını gösteren bir diğer veridir⁴⁸. Bu sebeple bölgenin klasik dönemde olduğu gibi, hem üretim hem de dağıtım bölgesi olma sıfatını korumaya devam ettirdiği izlenimi uyanmaktadır. Fakat bunu ispatlayacak rakamsal verilerin olmadığı da ortadadır. Yine de sömürge mallarının Tekfurdağı'na kadar girmiş olması, Osmanlı ekonomisinin Avrupa'ya eklenme sürecinin bölgesel boyutuna ışık tutan bir gösterge olduğuna dikkat etmek gerekir⁴⁹.

Ticari yaşamla ilgili rapora yansıyan verilerden bir diğeri de; kazaların bağlı olduğu iskele, pazar yeri, pazar günü ve kullanılan nakil araçları bilgisidir. Tekfurdağı'yla ilgili bu veriler Tablo 14'te verilmiştir.

satışının yapıldığı da saptanmıştır. Bkz. Nikolay Todorov, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatı", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, No.1-2, Ekim 1967-Mart 1968, s. 1-35; Yine, Balkanlarda zanaat ya da imalathane tarzında çalışan üretim kolunun yabancı rekabeti karşısında sekteye uğramadığı aksine halkın örf, adet ve ihtiyaçlarına bağlı olarak gelişmeye hatta Balkan ve doğu pazarlarındaki arz ve talebe uygun olarak hacmini artırmaya devam ettiği de saptanmıştır. Bkz. Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 27, No. 1-2, Ekim 1967-Mart 1968, s. 73-74.

⁴⁷ Suraiya Faroqhi, bilhassa Tekirdağ- Rodosçuk limanının deniz ve karayolu bağlantısının önemine dikkati çekmiştir. Filibe-Edirne-Tekirdağ arasındaki yolun canlı olması haricinde bu yolda taşımacılıkta araba kullanıldığı ve yakında bulunan Bergos kasabasının da ayrı bir araba pazarı bulunduğunu ifade eder. Yine Vize yakınlarında bulunan bir köyün halkının da araba imalatı ve tamirinde uzmanlaştığını söyler. Ayrıca Edirne'ye ulaştıktan sonra Meriç vadisi izlenerek kayak ve benzeri ufak gemilerle Filibe'ye ulaşabildiğini yazmıştır. Bkz. Faroqhi, Rodosçuk, s.141.

⁴⁸ Aba ve kebe adı ile bilinen ucuz yünülerin fakir ve orta tabakanın giyiminde ve orta ve yüksek tabakanın mesken ve mefruşatında kullanıldığı için geniş bir talebe konu olduğu bilinmektedir. Zira Mehmet Genç, hammaddenin bol ve ucuz olması bu kumaş üretiminin 18. yüzyıl boyunca üretimi genişlediğini ve de hem imparatorluk içinde hem de bölgeler arası mübadeleye artan oranda katılmaya devam ettiğine vurgu yapar. Özellikle de Adriyatik bölgesinde ve hatta kolonilerdeki esirlerin giyiminde kullanılması nedeniyle Marsilyalı tüccarlar tarafından önemli miktarda satın alındığına dikkati çeker. Bkz. Genç, sanayi, ticaret ve esnaflar, s. 237-38; Bu sebeple 19. yüzyılda aba ve kebe üretim merkezleri arasında Tekfurdağı Eşkâl Köyünde imalatın devam ediyor olması önemli bir veridir.

⁴⁹ Osmanlı ekonomisinin Avrupa'yla eklenme süreci için bkz. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yay. İstanbul, 1993, s. 37-73.

Tablo 14: Kazaların İskele, Pazar Yeri, Pazar günü ve Nakil Aracı

Kaza	İskelesi	Pazaryeri	Pazar günü	Nakil aracı
Tekfurdağı	Tekfurdağı	Kaza merkezinde	Cuma, Pazar	Araba
İnöz	İnöz	Kaza merkezinde	Pazarertesi	Meriç nehri ve Araba
İnecik	Tekfurdağı	Malkara	Pazarertesi	Araba, bargir
Malkara	Tekfurdağı, İbrace	Kaza merkezi ve Keşan pazarı	Cuma	Bargir-deve
İpsala	İnöz	Kaza merkezi	Pazarertesi	Araba-deve
Meğri	İnöz	Gümülcüne ve Secan kazaları	-----	Bargir
Şarköy	Şarköy	Mürefte		Araba-bargir
Keşan	İbrace	Kaza merkezi	Cuma	Araba-deve
Ferecik	Meriç nehri	Gümülcüne/Dimetoka'ya bağlı Sofular	-----	Araba
Evreşe	Gelibolu	Mürefte	-----	Bargir-deve

Bölgedeki kazalar arası ticari ilişkiyi somutlaştıran bu tablo oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı ülkesinde her kaza belirli bir iskeleye bağlıdır. Bölgede yetiştirilen ürünler arabalarla ya da hayvan sırtlarında belirlenen bu iskelelere taşınmak mecburiyetindedir. Hatta belirlenmiş iskeleler haricindeki iskelelere ürünlerin nakli mümkün değildir. Hangi kazanın hangi iskeleye bağlanacağını ise, iskelelere olan mesafe belirlemiştir. Bu mesafe göz ardı edildiğinde ürün sahiplerinin şikâyetlerine neden olmuştur. Dolayısıyla imar meclisi raporlarının, kazaların pazar yerleri, pazar günleri, iskeleler, nakil araçları gibi bilgilerine yer vermiş olması, ticari faaliyetlerin 1845 yılındaki durumunu tespiti olanak vermesi nedeniyle kıymetlidir. Nitekim bu tablodan bölgedeki kazaların bağlı olduğu iskelelerde bir değişme olduğu ortaya çıkmaktadır. Daha doğrusu 19. yüzyılda bazı bölge iskeleleri önem kazanırken bazılarının eski önemini azaldığı anlaşılmaktadır. Mesela eskiden Meğri haricinde diğer kazaların iskelesi olan Tekfurdağı iskelesi için bir değer kaybı söz konusu olduğu görülür⁵⁰. Buna karşılık kaçakçılık nedeniyle hububat nakli yasaklanan Ege Denizi'ndeki iki iskelenin (İbrace veya İnöz) önemleri 1845'te artmış görülmektedir⁵¹.

⁵⁰ Tekfurdağı iskelesi, başta Edirne ve Filibe olmak üzere toplam 27 kazanın zahiresinin İstanbul'a nakledildiği bir iskeledir. Meğri ise, coğrafi konum itibarıyla Karaağaç İskelesine bağlıdır. Bkz. Aynural, s. 28-29 Ayrıca Tekfurdağı'na bağlı kazalar ve bu kazalardan sevk edilen zahirenin miri ve rayiç değerlerinin verildiği liste için bkz. Aynural, s. 167-168 ve Ek. Tablo 2.

⁵¹ Faroqhi, s. 141-149.

Öte yandan tabloya yansıyan bu verilerin, Donald Quataert'in "19. yüzyılda, imparatorluk, Osmanlı imalatçı ve tüketicilerini birbirine bağlayan (şu anda neredeyse görünmez olan) ağlarla kaplıydı. Eğer bu karmaşık ağlar bir haritaya işlenirse, günümüzün Londra veya New York gibi büyük şehirlerindeki telefon ve elektrik hatlarının şekillerine benzeyecektir" şeklindeki değerlendirmesine⁵², küçüğe olsa delil niteliğinde veriler sunduğu da yadsınamaz. Yalnız raporda iç ticaretin hacmine dair sayısal verilerin olmadığı da bir gerçektir. Fakat üretilen yerde tüketilen veya satılan mallar hakkında istatistik verilere ulaşmanın zorluğu da kabul edilmelidir.

III- İmar Meclisi Raporlarında Bölgenin İmarı

İmar meclisleri, ülkenin bayındır kılınması ve halkın refah içinde yaşamını sürdürmesi adına gerekli incelemenin yapılmasıyla görevlendirilmişlerdir. Değişen imar anlayışına da vurgu yapan bu görev tanımı içinde, yolların yapımı ve nehirlerin ulaşım elverişli hale konulması gibi alt yapı yatırımlarının yanı sıra halka tarım ve ticaretlerini geliştirmeleri için kredi verilmesi gibi maliyet hesaplamalarının yapılması vardır. Tarımsal ve ticari gelişmenin önkoşulu olarak görülen bu giderlerin 1845 koşullarında Tekfurdağı özelindeki hesaplamaları Tablo 15 ve 16'da gösterilmiştir⁵³.

Tablo 15: Altyapı Yatırımları⁵⁴

Kaza	Köprü (kuruş)	Yol (kuruş)	Kaldırım (kuruş)	İskele (kuruş)	Suyolu (kuruş)	Toplam (kuruş)
Tekfurdağı		1.500	3.000	20.000		24.500
İncik			4.400			4.400

⁵² Quataert, "İmalat", s. 297.

⁵³ Tüm imar meclislerinin Meclis-i Vâla'ya peyder pey gönderdikleri toplam maliyetin miktarı 54061 kese/ 27030657,5 kuruştur. BOA. İMSM 7/129.

⁵⁴ Raporda Malkara ve İnöz kazalarının tamirat masrafı verilmemiştir. Tabloda ayrı ayrı gösterilen yol ve kaldırım masrafları ise, raporda bazen Tekfurdağı'nda olduğu gibi yol ve kaldırım masrafı birlikte 1500 kuruş olarak, bazen de ya "Şarköy Tekfurdağı caddesine vaki yolun kaldırımları 3000 kuruş" şeklinde verilmiştir. Ya da Meğri' de olduğu gibi 3500 kuruş olarak verilen değer yalnızca yol masrafı olarak gösterilmiştir. Bu sebeple her ne kadar tabloda kaldırım ve yol masrafını ayrı ayrı göstermişsekte raporda aynı masraf türü içinde gösterilmiş olduğunu da söylememiz gerekir. Kanaatimizce bu durum 19. yüzyılda Osmanlı kentlerinde yaya yolunun yerini araba yolu almaya başlayınca, kaldırım sözcüğünün kullanımın da meydana gelen değişimden kaynaklanmıştır. Zira İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in ortak çalışmalarına göre; önceleri kaldırım kavramıyla bütün yol sathının taşla kaplı kesimleri kastedilirken, arabanın ortaya çıkmasından sonra yalnızca yaya yolunu ifade eden bir kavram haline dönüşmüştür. Bkz. İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımında Gelişmeler", *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul 2010, s. 108.

İpsala	11.000		1.200			12.200
Meğri		3.500				3.500
Şarköy				7.000		7.000
Keşan	18.000					18.000
Firecik	30.000				10.500	40.500
Evreşe	10.000					10.000

Tablo 16: Talep Edilen Kredi Miktarı⁵⁵

Kaza	Zirai (kuruş)	Esnaf (kuruş)	Ticari (kuruş)	Toplam (kuruş)
Tekfurdağı			180.000	180.000
İnöz		25.000	25.000	50.000
Malkara		95.000		95.000
İnecik	50.000			50.000
İpsala	7.600	27.400		35.000
Meğri	10.000			10.000
Keşan	25.000	25.000		50.000
Ferecik	2.050.000			2.050.000
Evreşe	25.000			25.000

Yerel işgücü ve malzeme fiyatları gözetilerek ciddi bir çabayla çıkarılan bu maliyet hesaplamaları sonrasında nasıl bir prosedür izlendiğini, yine rapordan takip edebiliyoruz. Zira Meclis-i Vâla'da raporun görüşülmesi esnasında ilgili maddelerin üzerine şerhler düşülmüştür. Mesela bu şerhlerin birinde, Tanzimat'tan beri altyapı yatırımlarından artık devletin sorumlu olduğuna vurgu yapılarak, tespit edilen maliyetin Maliye Hazinesine havale edildiği kaydedilmiştir. Dolayısıyla Tablo 15'te gösterilen maliyet, Maliye Hazinesinin karşılaması gereken meblağdır. Fakat görüşmelerde tahmini hesaplamalarda kullanılan amele ücretlerinin yüksek olduğu da kaydedilmiştir⁵⁶.

⁵⁵ İmar meclisi kazaların ihtiyacı olan kredi miktarını tespit ederken Tablo 16'da ticaret kredisi adıyla gösterdiğimiz sütündeki değerler için, Tekfurdağı ve İnöz kazalarında farklı bir ayrıma gitmiştir. Daha doğrusu Tekfurdağı'nda toplamda gösterdiğimiz 180000 kuruşun, 150000'nin doğrudan eshab-ı ticarete ait kredi miktarı, kalan 30000 kuruşluk kredinin ise erbab-ı ziraatın ihtiyaç duyduğu tohumluk, çift hayvanı gibi girdileri satın alan tüccarların talep ettiği kredi miktarı olarak verilmiştir. Aynı durum İnöz'e ait olan 25000 kuruşluk kredi talebi içinde geçerlidir. Fakat raporda eshab-ı ticaret ile çiftçilerin tohumluk veya çift hayvanlarını başka kazalardan satın alan tüccar arasındaki ayrımın neden niçin yapıldığı konusunda bir bilgi yoktur.

⁵⁶ Maliye Hazinesine havale edilen masraf, raporun son sayfasına kaydedildiği şekliyle toplam 248 kese/124.000 kuruştur. Meclis üyelerinin tespitlerine göre Tekfurdağı bölgesinde amele

Tarımsal ve imalat üretimi ile ticari faaliyetlerin sürdürülebilir olması ya da gelişme potansiyeli yaratılması amacıyla talep edilen kredi hususunda ise, aylık 5 kuruş faizle ve bölge meclisinin yetki ve sorumluluğunda ta'vizen, talep edilen kredinin ödenmesi kabul edilir⁵⁷. Ancak tamamı 1890 kese/945.000 kuruş olan bu kredinin ziyan olmaması ve ihtiyaç duyulan alanda kullanılıp kullanılmadığının takibi için yeni yaptırımlar getirilmiştir. Faiz ve geri ödemeler için belirli bir süre saptanması, kavî kefile bağlanması, kredinin malı mülkü olmayanlara verilmemesi ve yerel yöneticilerin sıkı kontrolüne tabi kılınması sözü edilen bu yaptırımlardan bir kaçıdır.

Diğer yandan rapora Keşan kazıyla ilgili geçen bir kayıt, selem yoluyla borçlanma ilişkisine dair bilgilenme sağlamaktadır. Ürünün tarlada düşük bir fiyatla satılması demek olan bu tarz borçluluk ilişkisi, kırsal ekonomilerde resmi kredi kurumlarının olmamasının bir yansımasıdır. Zira Keşanlı köylüler selem yoluyla yabancı tüccara (taife-i ecnebiyeye) 200 kese /100 bin kuruş borçlanmıştı. Karşılığında da yetiştirdiği ürünü, hasat zamanında değerinden bir kuruş düşük bir fiyatla, satmayı kabul etmişlerdir.

Son olarak, maliyet hesaplamalarının (hem kredi talebinin hem de öngörülen altyapı yatırımlarının) Tensikat-ı mülkiye programının pilot uygulaması esnasında, bir kez daha yeniden hesaplandığını vurgulamamız gerekir⁵⁸. Yalnız bunu imar meclislerinin hesaplarına duyulan güvensizliğin değil, o günkü bütçe koşullarının sınırlılığı nedeniyle başvurulmuş bir yöntem olarak görmek gerekir⁵⁹. Aksi takdirde yapıla geldiği üzere, imar meclislerinin çalışmalarını sonuçsuz kalan birkaç altyapı yatırımıyla özdeşleştirmenin ötesinde bir yoruma gideme-

ücretleri ise şöyledir; âlâ dülger: 8 kuruş, orta 7 kuruş, âlâ taşçı: 9 kuruş, orta taşçı: 8 kuruş, âlâ rençber: 6 kuruş, orta rençber: 5 kuruş.

⁵⁷ Ta'vizen, karşılık olarak anlamındadır. Borç verme olaylarında ta'vizen deyimine yer verildiğinde, alınan borcun, borç verenin bir alacağına mahsup edildiği veya edileceği anlaşılır. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s. 298.

⁵⁸ Raporda "memur olan mühendisin tahkikat-ı vakalarından sonra icabına bakılması lazım gelen meblağ" olarak gösterilen bu gider kapsamında nehir masrafı 714 kese/35700 kuruş yeniden inşa olunacak köprüünün masrafı 15 kese /7500kuruş olarak gösterilmiştir.

⁵⁹ Ayrıntılar için bkz. Tefvik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikaları 1839-1876" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, Osman Okyar, Halil İnalcık (Ed.), Ankara, 1980, s. 272-274.

yız⁶⁰. Ne de, ne imar meclislerinin ekonomik, sosyal, kültürel yapıyla ilgili tespitlerinin önemini anlarız. Ne devletin değişen imar anlayışını görebiliriz⁶¹.

Sonuç

Bu çalışmada, sosyo-ekonomik açıdan döküm niteliğinde veriler içeren ama henüz yeterince bilinmeyen dolayısıyla da kullanılmayan, imar meclis raporlarının taşıdığı kaynak değeri tanıtmak istedik.

Tekfurdağı özelinde görüldüğü gibi, meclis raporları Osmanlı taşrasının sosyo-ekonomik durumunu “içerden bir bakışla” tespitine olanak veren zengin veriler içerir. Nüfus mevcudu, işgücü dağılımı, toprak/emek oranı, yetiştirilen ürünler, hayvan varlığı, tohumluk ve zirai araç gerecin nerelerden alındığı, tüccarların hangi malların ticaretini yaptığı, esnafın neler ürettiği, bölgenin en yakın iskelesinin neresi olduğu, buralara hangi araçlarla ürünlerin taşındığı, kazaların pazar yerleri ve günleri, hangi mesleklerin gelir düzeyinin daha yüksek olduğu, hangilerinin sayılarının yeterli olduğu, kredi ihtiyaçlarının olup olmadığı ve kazaların altyapı gereksinimleri detaylı bir şekilde tespit edilmiştir. Hatta Tekfurdağı örneğinde yer verilmemiş olsa da, bazı raporlarda kazaların okul, öğretmen⁶², hastane, doktor, eczacı ihtiyaçları, varsa değerli maden varlıklarının da kaydedildiği görülür⁶³. Dolayısıyla Tanzimat’ın mali merkezileşme ve kazanca göre vergilendirme hedeflerinde başarı sağlanamadığı bir evrede, raporların bu tür döküm niteliğinde veriler içermesi, taşranın sosyo-ekonomik durumunun tespiti açısından son derece önemlidir.

⁶⁰ Mesela vakanüvis Lütfi Efendi imar meclislerini, sonuçlanmayan yol köprü yapımıyla özdeşleştirir ve harcanan paraların boşa gittiğini ileri sürer. Bkz. Ahmet Lütfi Efendi, *Vaka'nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C. 8, İstanbul, YKY, 1999, s. 1189.

⁶¹ Zira İlhan Tekeli ve Selim İlkin’e göre; klasik Osmanlı düzenindeki imar anlayışı, sultan ile askeri sınıfın denetlediği artı ürünün ya da verginin artırılması demektir. Bu imar kavramında halkın refahına doğrudan bir referans yoktur. Ancak 19. yüzyılda Tanzimat’ın getirdiği reformlarla değişen devlet-birey ilişkisi ve Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine yeni eklenme biçiminin üretime yansmasıyla, imar anlayışında önemli değişimler olmuştur. Mesela onlara göre, Fermandaki “mülk ve milleti ihya” şeklindeki ibare, artık imar kavramını sadece mülke ait bir kavram değil, ülkede yaşayanların refahını içeren bir kavram haline geleceğinin ilk işaretidir. Ayrıntular için bkz. İlhan Tekeli Selim İlkin, *İmar*, s. 1-27.

⁶² Raporda kazalar nezdinde inceleme sonuçları anlatılırken yer verilmemekle birlikte, raporun son sayfasında kazaların eğitim masrafları “mekteplerin masrafları 125 kese 180 kuruş, maaş 13 kese 150 kuruş toplamda da 138 kese 335 kuruş” şeklinde kaydedilmiştir. Bu gider için “*dersaa-dette icra olunduktan sonra, icrasına bakılması*” şeklinde bir karar alındığını da görürüz.

⁶³ Mesela Niş Eyaletinin doktor, eczacı talepleri hakkında bkz. BOA. AMKT 26/14, demir madeni hakkında bkz. BOA. AMKT 27/82. Ürgüp sancağının okul durumu hakkında bkz. BOA. AMKT 27/33

Meclis raporları, derlenme şekli açısından da güvenilir ve nesnel kaynaklardır. Zira yetkin kişilerin iyi bir görev tanımı çerçevesinde yerinde yaptıkları incelemelerle raporlar hazırlanmıştır. Bununla birlikte imar meclislerinin gerçekte “adı meclis olan geçici teftiş heyetleri” olması Tanzimat’ın ilk yıllarında Anadolu ve Rumeli’ye gönderilen (mesela 1840 ve 1843 teftişleri) teftiş heyetlerinin devamı olduğu yönünde değerlendirmelere de neden olabilir. Ya da en azından böyle bir çağrışıma yol açabilir. Fakat incelendiğinde görüleceği üzere, teftişin amacı, görevlendirilen kişiler, hazırlanan görev talimatnamesi açısından imar meclisleri ile 1840 ve 1843 teftişleri arasında önemli farklılıklar vardır. En büyük farklılıkta teftişin amacındadır. Nitekim 1840 tarihli teftişin asli amacı; Tanzimat uygulamalarının denetlenmesidir. Hatta hazırlanan talimatnamenin 6. maddesi halkın ve memleketin rahatının refahın sağlanması yönünde araştırma yapılması olsa dahi Meclis-i Vâla’ya gönderilen teftiş raporlarında ağırlığın Tanzimat’ın uygulanmasında karşılaşılan zorluklar ve görevlilerin yanlış uygulamalarından kaynaklanan sorunların oluşturduğu görülür⁶⁴. Dolayısıyla bölgelerin ekonomik potansiyelini tespiti ve gelişme kapasitesinin maliyetini çıkarmak amacıyla kurulan imar meclislerini ve hazırladıkları raporları, Tanzimat’ın ilk yıllarında görev yapan teftiş heyetlerinin devamı olarak değil, 1860’lı yıllarda Tanzimat’ın üst düzey yöneticilerinin çeşitli bölgelerle ilgili hazırladıkları “layihaların” veya “nâfia’ programlarının” öncüsü olarak görmek daha doğru olacaktır⁶⁵.

Bununla birlikte, çalışmanın genelinde vurgulandığı gibi, meclis raporlarının üzerinde durulması gereken esas özelliğinin temettuat defterleri ile arasındaki ilişki olduğunu düşünüyoruz⁶⁶. Zira son 15 yılın gözde araştırma konularından

⁶⁴ Teftiş güzergâhı ve gönderilen raporlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, “Ahmet Arif Hikmet Beyefendi’nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri” *Bellekten*, C.56, S. 215, s. 69-175; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay. İstanbul, 2001, s. 101-130, Çadircı, s. 197-198.

⁶⁵ Mesela bu konuda bir kıyaslama için Ahmet Cevdet Paşanın Bosna ıslahatıyla ilgili hazırladığı rapora bakılabilir. Bkz. Ahmet Zeki İzgöer, “Ahmet Cevdet Paşa ve Bosna Islahatı” *Divan İlmî Araştırmalar*, 1991/1, s. 211-223. Bu konuda ayrıca bkz. Tekeli İlkin, *İmar*, s. 1-14, dipnot no: 2.

⁶⁶ İki kaynak grubu arasında neden böyle bir ilişki vardır sorgulamasını yaptığımızda ise; Tanzimat bürokratlarının adına Tensikat-ı mülkiyye dedikleri kalkınma programıyla karşılaşıyoruz. Kapsamlı, ayrıntılı ve aşamalı olan Tensikat-ı mülkiyye, ülkenin zenginleşmesi ve halkın refah düzeyinin yükselmesi amacıyla uygulanmak istenmiştir. Bu program bağlamında imar meclislerine biçilen görev, bölgesel kalkınmanın maliyetini çıkarmak iken, temettuat sayımları; kalkınmanın önünde en büyük engel olarak duran kazanca göre vergi dağılımının gerçekleştirilmesi adına gelir tespiti yapılmasıdır. Dolayısıyla eşzamanlı uygulanan iki kaynak grubu arasında birbirinden bağımsız iki girişim değildir. bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Güran, a.g.m., s. 273; Ayla Efe,

olan temettuat defterleri, bir yerleşim yerinde (mahalle ve köy ölçeğinde defterler düzenlenmiştir) nüfus, üretim, işletmeler, gelirler ve vergiler gibi ekonomik ve sosyal hayatın temel alanlarıyla ilgili kantitatif bilgiler üretmeye olanak veren kaynaklardır. Ancak defterlerle ilgili çalışmalarda izlenen yöntem hala tartışılmaktadır. Konuyla ilgili mevcut çalışmalarda ağırlıklı olarak istatistikî bir takım bilgiler elde edilse bile bölgesel ekonomilerin yeterliliği konusunda aydınlatıcı, net sonuçlara ulaşılması mümkün olamamaktadır. O nedenle kantitatif veriler açısından yeterli bulguya sahip olmayan meclis raporları ile temettuat defterlerinin birlikte okunması halinde (tabii ki temettuat defterinin hangi yıla ait olduğu ve meclis raporunda incelenen kazanın tümüne ait bölgeyi kapsayıp kapsamadığına da dikkat ederek) tarihsel olguların nedeni, nasılı veya niçini hakkında daha net bir sonuca ulaşmamız mümkün olabilecektir. Daha doğrusu bölgesel ekonomilerin 1845 yılındaki görüntüsünü algılamamız kolaylaşacaktır. Mesela temettuat defterindeki aşar vergisini temel alarak yerleşim birimindeki üretim/tüketim miktarı ile ilgili bilgiyi, imar meclis raporlarındaki, arazi/nüfus oranı, arazinin tümünde tarım yapılıp yapılmadığı, tohumluk ve zirai araç gerecin yeterli olup olmadığı ve pazar yeri, ulaşım aracı bilgisiyle bir araya getirip, yine temettuat defterindeki ekili/nadas tarla bilgisiyle birleştirdiğimizde, bölgede pazar için üretim koşullarının oluşup oluşmadığı ya da tarımsal üretimin neden ticarileşemediğine dair bir fikir edinmemiz olasıdır. Yine, meclis raporlarındaki “meslek gruplarıyla ilgili verilen sayısı yeterlidir veya kazancı fazladır” şeklindeki bilgilerin gerçekliğini, temettuatlardaki meslekler ve gelir düzeyleri konusunda verilen bulgularla kıyasladığımızda, bu bilginin rakamsal sonuçlarla doğruluğu veya yanlışlığı teyit edilebilir. Bu çalışmada, bölgeyle ilgili elimizdeki temettuat defterleri 1845 yılına ait olmadığı için, bu tür kıyaslamayı yeterince somutlaştıramadık. Ama bu, meclis raporlarının kaynak değerini azaltan bir unsur değildir. Aksine yeterince analiz edilmeden sadece çözümlenme ile yetinilen temettuat defterlerinin, imar meclisi raporlarıyla birlikte okunması durumunda, 19. yüzyılın ilk yarısıyla ilgili hâlihazırdaki pek çok verinin anlamlandırılmasının daha kolay olabileceği yönünde bir öneridir.

KAYNAKÇA**I. Arşiv belgeleri**

Sadaret Mektubi Kalemi (AMKT): 28/98, 26/14, 27/33, 27/82, 58/7.

İrade Mesail-i Mühimme (İMSM): 5/89, 83/ 2376, 7/129.

Maliye Varidat Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT. d.): 6234, 5990, 5945, 6230.

Cevdet nafia': 749.

Sadaret Müteferrik: 2/68.

II. Makaleler ve Kitaplar

Aydın, Mahir, "Ahmet Arif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri" *Belleten*, C. 56, S. 215, s. 69-175.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zahir Ticareti (1740-1840)*, İstanbul, 2002.

Bingöl, Sedat, *1829 İstanbul Nüfus Sayımı ve Tophane Kasabası*, Ana. Üni. Yay. Eskişehir, 2004.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 2001.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, 18. Yüzyıldan Tanzimat'ta Mali Tarih*, İstanbul, 1986.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997.

Çadırcı, Musa-L. Armağan-S. Bingöl-B. Koç, *1830 Sayımında Ankara*, Ankara, 2000.

Doğru, Halime, *XII-XIX. Yüzyıllarda Rumeli'de Sağ Kolun Siyasal Sosyal Ekonomik Görüntüsü ve Kozluca Kazası*, Eskişehir, 2000.

Efe, Ayla, "Niş İmar Meclisi Raporlarına Göre: Niş Bölgesi" *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu*, 11-13 Mayıs 2005, s. 261-268.

_____, "1260-61/1844-45 Temettuat Sayımı Işığında Çukurhisar Köyünün Sosyal Ekonomik Görüntüsü", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, 2006, s.32.

- _____, "Tensikat-ı Mülkiyye: İzmit ve Gelibolu Uygulaması" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.21, İstanbul, 2009, s. 121-154.
- Ergenç, Özer, *XIV. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, TTK, Ankara, 2006.
- Faroqhi, Suraiya, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı 16-17. Yüzyıllar" *ODTÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayısı 1979-80*, Selim İlkin (Derleyen), Ankara 1981.
- _____, "Esnaf Ağaları ve Osmanlı Zanaat Üretimi 16-17. Yüzyıllar" *Osmanlı Ülkesinde Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, YPK, İstanbul, 2003.
- Genç, Mehmet, "19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler" *Dîvân, İlmî Araştırmalar*, 1/6, 1999, s. 1-8.
- _____, "Osmanlı Esnafı ve Devlet" *Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2000, s. 294-305.
- Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları*, Ankara, 1989.
- _____, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay. İstanbul, 1998.
- _____, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikaları 1839-1876" *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*, Osman Okyar, Halil İnalçık (Ed.), Ankara, 1980, s. 272-274.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara, 1943.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul, 2003, s. 62.
- Kasaba, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, Belge Yay., İstanbul, 1993.
- Kurdakul, Necdet, *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara, 1997.
- Kütükoğlu, S. Mübahat, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri" *Bellekten*, 59/225, 1995 s. 395-416.
- _____, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti" *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayını 1981-82, 10-11, İstanbul 1983.

- Küçükkalay, Mesud-Ayla Efe, "Osmanlı Zirai Sektörünün Ticarileşebilme İmkânı Üzerine Bir Deneme 1844-45 Alpu Köyü Örneği" *OTAM*, 20, Ankara, 2009, s. 254-279.
- Lütfi Efendi, Ahmet, *Vaka'nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, C.8, İstanbul, YKY, 1999, s. 1189.
- McGowan, Bruce, "Ayanlar Çağı 1699-1812" *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Halil İnalçık-Donald Quataert (Ed.), C. 2, İstanbul, 2004.
- Ortaylı, İlber, "16. Yüzyılda Rodosçuk (Via Aegnetia'nın Marmara Uzantısı)" *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I*, Ankara, 2000, s. 85-93.
- Pamuk, Şevket, "Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi 1820-1914" *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, Seçme Eserler II*, İstanbul, 2008.
- _____, "Zanaatların Direnişi ve Gerileyişi: Pamuklu Tekstil Örneği, 1820-1913" *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1984.
- Paskaleva, Virgina, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850" *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.27, No.1-2 Ekim 1967-Mart 1968, s.73-74.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs'ul- a'lâm*, C.3, İstanbul 1305.
- Öztürk, Sait, *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri: Bilecik*, İstanbul, 1996.
- _____, "Türkiye'de Temettuat Çalışmaları" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 1/2, İstanbul, 2003, s. 287-304.
- Quataert, Donald, "19 Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914" *Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Halil İnalçık, Donald Quataert (Ed.) C.2, Eren Yay. İstanbul, 2004, s. 966-67.
- _____, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yay, İstanbul, 1999.
- _____, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarımı 1876-1908*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2008.
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin, "28 Aralık 1860 Tarihli Tahrir-i Nüfus ve Emlâke Dair Talimname'nin Osmanlı Modernite Projesi Açısından Okunması

Üzerine” *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010, s. 27-63.

_____, “Mustafa Celâleddin Bey’in Bir Eyaletin Islah ve İmarı Hakkında Mükâleme Adlı Risalesi ve 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda İmar Kavramının Gelişimi Üzerine Düşünceler” *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul 2010, s. 1-14.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Araba Teknolojisi ve Karayolu Yapımında Gelişmeler”, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul 2010, s. 63-123.

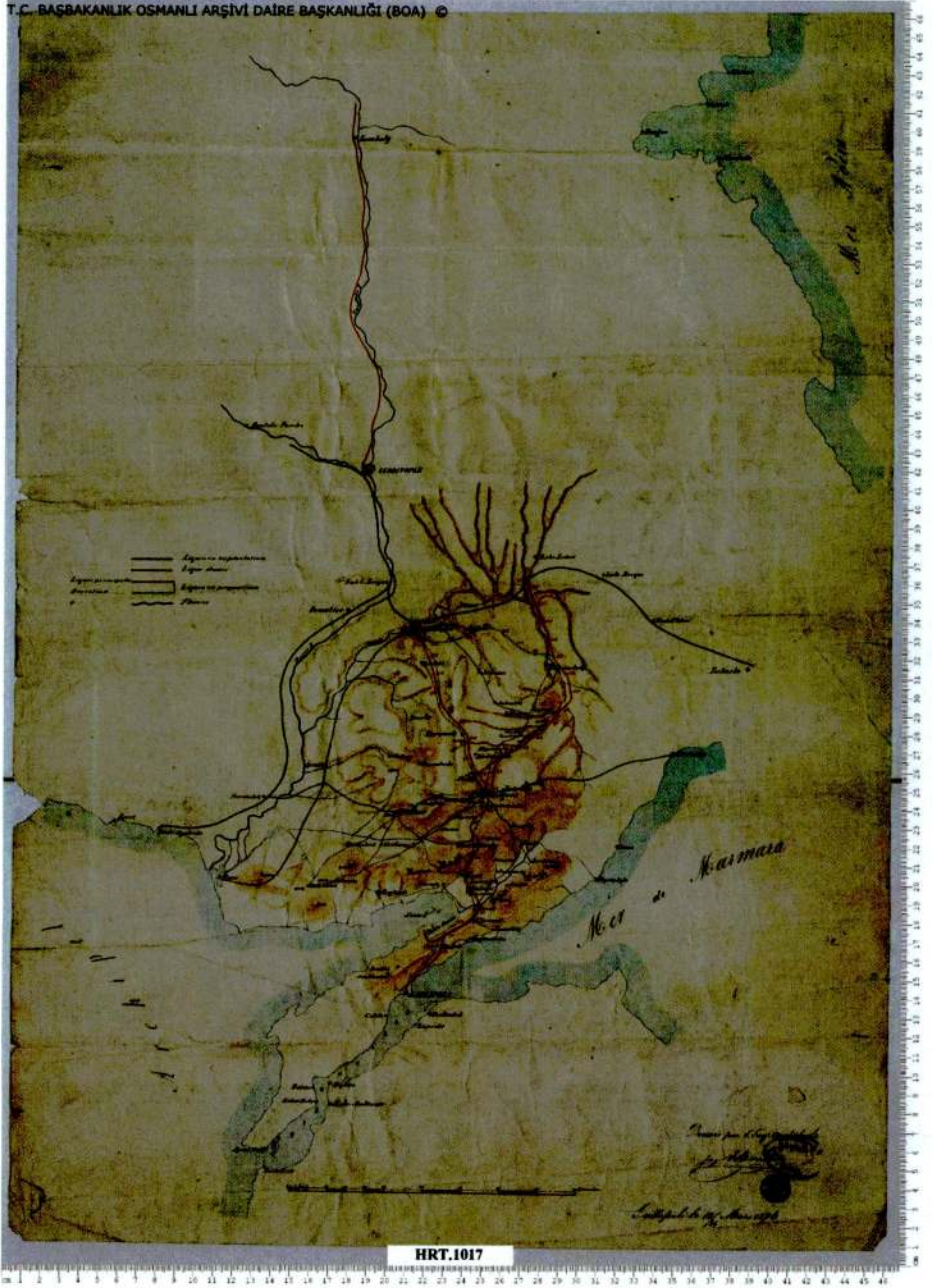
“Tekirdağ” *Yurt Ansiklopedisi*, C.9, s. 6984 - 6999.

Todorov, Nikolay, “19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatı” *İstanbul İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.27, No.1-2 Ekim 1967-Mart 1968, s. 1-35.

Ubicini, *Osmanlı Mondenleşme Sancısı*, İstanbul, 1998.

Ünver, Metin, “Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci” *Eskiçağdan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Feridun Emecen (Ed.), Kitapevi Yav. İstanbul, 2009, s. 119-161.

EK-1: Bölge Haritası

EK-3: Yeni Mahalle Arazi Haritasi

